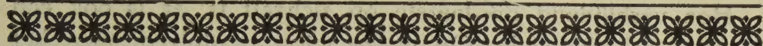
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 7. **November 1930.**

GEDACHTEN OVER DE KERK IN HET NIEUWE TESTAMENT

door

Dr. F. W. GROSHEIDE.

Daar is in de laatste jaren een groot aantal geschriften verschenen, dat op de een of andere wijze in den titel had de woorden : *de kerk in het Nieuwe Testament.* In Duitschland vooral vloeide de stroom diep en breed. Mannen als *Bultmann, Von Dobschütz, Gloege, Juncker, Lohmeyer, Schlatter, K. L. Schmidt* om nu maar geen anderen te noemen, hebben zich met dit onderwerp beziggehouden. In Engeland verscheen het dikke boek van *B. H. Streeter,* in ons eigen land de uitvoerige dissertatie van *Dr. Jacobs* en de serie artikelen van *Prof. J. A. C. van Leeuwen* in *Het Convent.*

Die groote belangstelling heeft natuurlijk oorzaken. En die zijn niet moeilijk aan te wijzen. De eerste is, dat schier overal het vraagstuk van de kerk om oplossing roept. In Duitschland moest na de omwenteling de kerk zich nieuw organiseeren, los van den staat. Ik behoef slechts de vereeniging der kerken in Schotland en den strijd over het Gebedenboek in Engeland te noemen en men weet, dat ook in de Angelsaksische wereld het vraagstuk van de kerk aan de orde is. In ons land heeft de reorganisatiebeweging in de Hervormde Kerk veler aandacht gespannen gehouden. De tweede oorzaak is van anderen aard. De historische methode, lang in vele kringen oppermachtig, heeft zich zelf overleefd. Men gaat naar het Nieuwe Testament om te weten, wat het ons heeft te zeggen. En daarom, als men weten wil, hoe de kerk

moet worden georganiseerd, dan wendt men zich tot het Nieuwe Testament.

Hoe verblijdend dit laatste op zichzelf is, er is ook een ernstige schaduwzijde. Op welke wijze raadpleegt men het Nieuwe Testament ? Niet altijd zóó, als wij het gaarne begeeren, n.l. dat men van te voren bereid is, zich geheel aan het Nieuwe Testament te onderwerpen. Met name de aanhangers van de dialectische en phaenomenologische school — die hier niet alleen nauw verwant zijn, maar soms samenvallen — doen het menigmaal anders. En wel zóó, dat men begrippen in eigen wijsbegeerte klaar gemaakt, aan het Nieuwe Testament poogt op te dringen. Ze zullen er in voorkomen, er zal iets over gezegd worden.

Ik kan hier op dit punt niet nader ingaan, maar moet het vermelden, wijl het oog geeft voor de moeilijkheid van het onderwerp. De *kerk* in het Nieuwe Testament ! Maar eilieve, wat is dan *kerk ?* Wij Gereformeerden willen ook beginnen, geinstitueerde kerk, zichtbare en onzichtbare kerk. Kerk als organisme — maar zoo gaat het *exegetisch* niet. Ik ontzeg niemand het recht om de vraag „wat leert het Nieuwe Testament over de geinstitueerde kerk ?" te stellen en te beantwoorden. Maar exegese is dat feitelijk niet meer. Want men komt al met bepaalde gedachten over de kerk tot het Nieuwe Testament en vindt die er dan natuurlijk in terug.

Hier zijn twee klippen te vermijden. De eene, dat men niet de geschiedenis op zij zet en meent dat de wetenschap pas met eigen arbeid goed begint. Men kan niet als wit papier tot de Schrift gaan. Maar ook de andere klip is gevaarlijk. Men kan, eer men aan de exegese toe is, in zijn vraag, *zonder dat men het zelf weet,* al bepaalde gedachten binnensmokkelen. Willen we exegetisch werken, dat doen we het best met het woord kerk even ter zijde te laten en er een neutraal woord, b.v. *organisatie* voor in de plaats te stellen. De vraag wordt dan : leert het Nieuwe Testament, dat de geloovigen zich moeten organiseeren ? Stellen we de vraag zóó, dan hebben we meer dan één voordeel. Vooreerst is beperking

eisch. Een tijdschriftartikel kan het onderwerp : de kerk in het Nieuwe Testament niet volledig behandelen. In de tweede plaats brengt onze keuze ons ongetwijfeld bij een zeer belangrijk onderdeel van het vraagstuk. Men behoeft zich slechts te herinneren, dat, zij het twintig jaar geleden wellicht meer dan thans, ontkend wordt, dat op geestelijk gebied van eenige organisatie sprake kan zijn.

Zoo zijn we bij ons onderwerp. Vinden we organisatie bij Jezus' volgelingen ? En indien we die vinden, is dat naar of tegen den wil van hun Meester ?

Het optreden van Jezus geeft ons voldoend licht. God heeft niet menschen maar een menschheid geschapen. En ook in die groote organisatie brengt Hij weer onderscheid aan. Toen de Allerhoogste den volken de erfenis uitdeelde, toen Hij Adams kinderen vaneen scheidde, heeft Hij de landpalen der volken gesteld naar het getal der kinderen Israëls (Deut. 32 : 8).

Onze Zaligmaker begint met zich bij die door God gegeven organisatie aan te sluiten. Hij beperkt Zijn arbeid uitdrukkelijk en opzettelijk tot de verloren schapen van het huis Israëls (Matth. 15 : 24) en Hij verbiedt Zijn discipelen naar de Samaritanen of de heidenen te gaan. (Matth. 10 : 5). Hij komt tot het zijne (Joh. 1 : 11) en de zijnen zijn hier nog (anders Joh. 13 : 1) de Israëlieten. Als Hij predikt, dan wendt Hij zich niet tot enkelen, maar tot het volk en dan roept Hij het volk tot bekeering (Matth. 3 : 17). Duidelijk leert de Schrift, dat Jezus zich richt tot het Israëlietische volk, het volk zooals het leefde naast andere volken, zooals het van God een eigen bestaan had ontvangen.

Daarnaast begint echter al spoedig een andere lijn te loopen. Jezus roept Zijn discipelen (Mark. 3 : 13 vlg.) Die discipelen moeten ook arbeiden onder heel het volk. Ze krijgen in opdracht te doen, wat Jezus heeft gedaan (Matth. 10 : 7, 8). Maar tegelijkertijd laat Jezus terstond uitkomen, dat ze niet heel het volk met de prediking en de wonderen voor Jezus zullen winnen. Visschers van menschen zullen zij

worden (Matth. 4 : 19), d.w.z. zij zullen uit de massa van het Joodsche volk eenige bepaalde menschen weten te trekken. Daarmede stemt overeen, dat Jezus heel het Evangelie door spreekt van tegenstand, dien de discipelen zullen ondervinden.

Voor ons besef zijn deze twee lijnen niet volkomen te vereenigen. De oplossing ligt verborgen in Gods Raad. Dit kunnen we er toch van zeggen, dat Jezus in onderworpenheid aan den Raad Gods heel het Israëlietische volk moest roepen tot bekeering, maar dat Hij tevens van het begin aan rekenen moest, met wat straks aan den dag zou treden : velen geroepen, maar weinigen uitverkoren. (Matth. 22 : 14).

Wanneer Jezus niet slechts enkelen van de zijnen als apostelen stelt, maar hun ook belooft, dat ze bepaalde menschen tot Zijn discipelen zullen maken, dan is daarmede in beginsel gezegd, dat er een scheiding zal komen. En wie scheiding zegt van een bestaande organisatie, die spreekt van een nieuwe organisatie. Men werpe niet tegen, dat een woord als Matth. 28 : 19 toch zoo algemeen mogelijk klinkt. Dat woord is een bevel, het zegt, wat de apostelen moeten doen en niet, wat God zal doen. 't Komt er thans op aan te letten, op wat Jezus omtrent Zijn discipelen heeft geprofeteerd.

Trouwens, dat er scheiding en nieuwe organisatie zal zijn, heeft Jezus zelf met zoovele woorden uitgesproken. En Hij heeft daarin niet alleen gerekend met het algemeen menschelijke, dat om organisatie vraagt, maar, ook wat meer is, aan de organisatie Goddelijken oorsprong gegeven. Wij komen hier uit den aard der zaak bij den locus classicus Matth. 16 : 13—20. Al dadelijk is van beteekenis het tijdstip, waarop Jezus dit woord gesproken heeft. Het valt niet in het begin van Zijn werkzaamheid op aarde. De vraag : „Wie zeggen de menschen, dat de Zoon des menschen is ?" onderstelt evenals de antwoorden, dat de menschen in de gelegenheid zijn geweest zich bezig te houden met Jezus, zich een meening over Hem te vormen. Dat hebben ze dan ook gedaan. En de groote meerderheid van het Joodsche volk heeft zich,

als Jezus de vraag stelt, feitelijk reeds van Hem afgekeerd. De discipelen worden voor de keus gesteld, of ze Jezus willen blijven volgen, dan wel Hem verlaten, gelijk zoovelen reeds deden (Joh. 6 : 67). En ze doen door Gods genade de goede keuze, als ze bij monde van Petrus belijden : Gij zijt de Christus de Zoon des levenden Gods.

Deze belijdenis, onder die omstandigheden beteekent in beginsel scheiding en nieuwe organisatie. Het is van belang, dat dit ook uitdrukkelijk uitgesproken wordt, als Jezus zegt : En op deze petra zal ik Mijn *ecclesia* bouwen. We behoeven waarlijk niet in den breede over de beteekenis van het woord *ecclesia* te spreken. Ik zeg niet, dat die niet van beteekenis is. Ik beweer alleen, dat uit het enkele *Mijn ecclesia* reeds volgt, dat Jezus, degenen, die Hem erkennen als den Zoon van God, vereenigen wil in een eigen kring, onderscheiden van den kring, waaruit ze komen. Wanneer Jezus dien kring in verband brengt met de apostelen en met hun belijden, dan is die kring niet een ongeorganiseerde massa menschen, dan is ze wel geordend. Alleen van een organisatie kan gezegd : poorten van den Hades zullen haar niet overmeesteren.

Met deze eene plaats is feitelijk de zaak beslist. Het is geen wonder, dat juist dit woord altijd weer in het middelpunt der belangstelling staat. En wie van oordeel is, dat Jezus niet gewild heeft, dat Zijn volgelingen zich aaneensloten tot een vaste organisatie, kan die meening alleen staande houden door Matth. 16 : 18 en 19 niet te houden voor een woord door Jezus gesproken.

Voor ons is het van belang, dat de twee gedachten, die we hier aan Matth. 16 : 13 vlg, ontleenden : scheiding en organisatie, telkens in het Nieuwe Testament terugkeeren.

De apostelen beginnen na het Pinksterfeest in den tempel, bij de Joden te zijn. Zij worden gedwongen tot eigen organisatie, Hand. 5 : 13. Datzelfde verschijnsel zien we, als Paulus in elke plaats, waar hij komt, aanvankelijk in de Synagoge predikte, doch er telkens met zijn kring naast komt te staan. Reeds tijdens het leven van Jezus treden de twaalf apostelen

op als een gesloten college van ambtsdragers (Mark. 3 : 13 vlg.) Straks komen de diakenen er bij. En als het Christendom in de heidenwereld zijn intrede doet, dan herhaalt zich wat onder de Joden is geschied. Ook van de heidenen scheiden de Christenen zich af als een eigen organisatie. Paulus kan schrijven aan de kerken van Galatie, men weet ze daar te vinden en aan te wijzen in de Zuid-Galatische steden. De scheiding komt ook daarin uit, dat de kerk heilig heet, 1 Kor. 3 : 17. Zelfs aan een kerk, waarin zooveel onreinheid wordt gevonden als in die te Korinthe, schrijft Paulus : aan de geheiligden in Christus Jezus, geroepen heiligen, 1 Kor. 1 : 2. En hij vermaant de heilige gemeente den onheilige uit haar midden te bannen, 1 Kor. 5.

Het karakter en de vastheid der organisatie wordt ons duidelijk, wanneer we op enkele trekken letten, die van haar worden gegeven. Haar karakter is heel het Nieuwe Testament door vrijwel hetzelfde. Terstond als Jezus van zijn *ecclesia* spreken gaat, komt er een bepaalde, wel gesloten organisatie met ambtsdragers naast andere organisaties te staan. Dat die ambtsdragers aanvankelijk door Jezus geroepen apostelen waren, later episcopen, presbyteroi, diakenen, is zeker van beteekenis, maar verandert het feit, dat er een gesloten organisatie met ambtsdragers is, niet. Als Paulus 1 Tim. 4 : 14 van een presbyterium, een college van ambtsdragers spreekt, dan is dat naar zijn karakter niet anders dan het college van de twaalf te Jeruzalem, straks uitgebreid met het college van de zeven diakenen. M.a.w. er moge ontwikkeling in het ambt zijn, er is geen ontwikkeling in het karakter van de organisatie. Hetzelfde geldt ook in ander opzicht. De moederkerk te Jeruzalem is van buitengewone beteekenis, maar als organisatie, als afgesloten kring beantwoordt ze volkomen aan de kringen, de organisaties, die door het zendingswerk op allerlei plaatsen tot openbaring komen.

Nu zij gaarne toegegeven, dat dit in den aard der zaak ligt. Men kan vragen, wat zoudt ge dan anders kunnen bedenken, dan een organisatie onder eigen leiders. Hoe waar dit

is — we spraken zelf van het algemeen menschelijke, — het zegt toch, dat door Jezus zelf, straks door Zijn apostelen zulk een organisatie der geloovigen met hun ambtsdragers is gewild.

Misschien is het voor ons doel van meer beteekenis, wijl niet zoo voor de hand liggend, te wijzen op een anderen trek, die van het begin af naar voren komt.

Men komt tot de organisatie door het kerygma, door een klèsis, die daarin bestaat, dat het evangelie van Jezus Christus openlijk verkondigd wordt en dat door de roepstem de menschen geroepen worden tot de organisatie. (2 Thess. 2 : 14). De kerk van Korinthe bestaat uit geroepen heiligen (1 Kor. 1 : 2). Dat daarmede het geroepen zijn tot de gemeenschap van Gods Zoon Jezus Christus, (1 Kor. 1 : 9), niet in strijd is, zullen we nog zien. Ook 1 Kor. 1 : 26 spreekt van een bepaald aantal bij elkaar behoorende geroepenen, van wier uitwendige levensomstandigheden men zich gemakkelijk genoeg op de hoogte kan stellen, vgl. ook Ef. 4 : 4 ; 2 Petr. 1 : 10, dan 1 Kor. 7 : 18 vlg. Men kan zeggen, dat de wijze, waarop men tot de organisatie komt, steeds dezelfde is, maar ook dat de roeping er een tot de organisatie is. Die zich daarvan wil afscheiden, is van zonde te bestraffen, Jud. : 19. Hier is metterdaad iets bijzonders. De Joden hadden hun synagogale gemeenten, waartoe men niet door een kerygma kwam, maar waartoe men behoorde krachtens zijn afstamming. En de vele kringen, vereenigingen der heidenen zijn in de eerste plaats gegrond op onderlinge afspraak. De organisatie van de door het evangelie geroepenen is door dit kenmerk van alle andere onderscheiden. Ook reeds daarom omdat dit evangelie een eigen inhoud heeft, 1 Kor. 2 : 2.

Dat alles is duidelijk en toch is er zeker het laatste woord niet mede gezegd. We behoeven er slechts op te wijzen, dat Paulus 1 Thess. 2 : 12 schrijft niet : waardig Gode, Die U roept tot Zijn eigen *ecclesia,* in welk woord het roepen nog naklinkt, maar tot Zijn eigen *koninkrijk* en heerlijkheid. Dit verschijnsel staat niet op zichzelf. Het is merkwaardig, dat

als Jezus gezegd heeft : op deze petra zal ik Mijn *ecclesia* bouwen, Hij vlak daarna volgen laat : Ik ga u de sleutels geven niet van de *ecclesia*, doch van het koninkrijk der hemelen. Wij herinneren aan de eerste oproeping tot bekeering: want het koninkrijk der hemelen is nabijgekomen. Hoe is nu het verband ? Waar is het verschil tusschen *ecclesia* en koninkrijk Gods ? Verschil is er zeer zeker. Van het koninkrijk lezen we Matth. 8 : 12 : de zonen des rijks zullen uitgeworpen worden in de buitenste duisternis. Iets dergelijks lezen we van de *ecclesia* nergens. Integendeel, daarvan heet het dadelijk : Hadespoorten zullen haar niet overweldigen. Aan de *ecclesia* Gods te Korinthe schrijft Paulus, dat God haar (leden) tot het einde onstraffelijk zal bevestigen (1 Kor. 1 : 8). Dit verschil is opmerkelijk. De *ecclesia* is een vastgesloten kring, het koninkrijk is dat niet. En dat kenmerk van vastheid, van geslotenheid openbaart zich niet alleen hier. Hebben we niet juist voor de *ecclesia* naast afzondering gevonden, organisatie ? Afzondering is er ook tot de basileia. Kol. 1 : 13 schrijft Paulus : Die ons getrokken heeft uit de macht der duisternis en overgezet in het koninkrijk van den Zoon Zijner liefde. Als Jezus roept tot bekeering, omdat het koninkrijk der hemelen nabij gekomen is, beteekent het luisteren naar die roepstem zich vrij maken van de Israëlietische zondegemeenschap en zich buigen voor het recht Gods. Maar van organisatie is bij de basileia geen sprake. Het koninkrijk der hemelen is de heerschappij Gods op de aarde. Waar God heerscht, daar is Zijn rijk en het zijn in dat rijk, het burgerschap daarvan, heet ook zelf basileia. Eens, zoo is ons geprofeteerd, zal die basileia Gods allen vervullen en zullen allen Hem onderworpen zijn, 1 Kor. 15 : 24, vgl. Fil. 2 : 10, dan is God alles en in allen, 1 Kor. 15 : 28. Maar zoo lang die blijde dag nog toeft, zal naar den wil van God en naar den aard, met welke Hij het menschelijk leven heeft geschapen, bijeenwonen, georganiseerd zijn, al wat Hij geroepen heeft, en die organisatie is de *ecclesia*.

Trouwens dit heeft, we mogen misschien wel zeggen, een

dieperen geestelijken ondergrond. Het komen tot de basileia beteekent het breken met de heerschappij des duivels en het zich stellen onder het recht Gods. Hier zijn twee rijken, die elkander uitsluiten, vgl. Matth. 12 : 25—30; 1 Joh. 3 : 8. Maar hoe in de basileia de band is tusschen den Grooten Koning en Zijn burgers wordt eigenlijk niet beschreven. De opwekking klinkt om vóór alle dingen Gods koninkrijk en Gods gerechtigheid te zoeken, Matth. 6 : 33 en wij kunnen slechts zeggen, het is ons onmogelijk. Jezus zegt, dat eerder een kameel gaat door het oog van een naald, dan een rijke in het rijk Gods. En de discipelen vragen terecht, wie kan dan behouden worden, Luk. 18 : 25, 26.

Met de *ecclesia* staat het een weinig anders. Ik herinner me geen plaats, waar met zoovele woorden gezegd wordt, dat de prediking roept tot de *ecclesia*. Maar er zijn wel plaatsen, die ons daar feitelijk heen brengen. Doch door te letten op den geestelijken achtergrond der *ecclesia*. Wij lezen 1 Kor. 1 : 9, dat de *ecclesia* te Korinthe geroepen is tot de gemeenschap van Gods Zoon Jezus Christus, onzen Heere. Die uitdrukking is van ietwat anderen aard, dan de straks aangehaalde uit 1 Thess. 2 : 12. Het is roeping tot de gemeenschap met een Persoon niet alleen, maar met een Persoon, die Zoon van God is, die Middelaar, Ambtsdrager is, verheerlijkt Hoofd. Het roepen roept niet tot een kring, een gemeenschap qua talis, maar tot gemeenschap met Hem, Die van de zonden verlost. Gelijk Hijzelf genoodigd heeft, Matth. 11 : 25.

Die gemeenschap met Christus heeft een bijzonder gevolg. Degenen, die tot gemeenschap met Hem geroepen worden, staan niet slechts hoofd voor hoofd met Hem in verband, maar ze vormen ook te zamen een gemeenschap, het lichaam van Christus. Heel duidelijk is Rom. 12 : 5: Alzoo zijn wij velen één lichaam in Christus, vgl. 1 Kor. 10 : 17. Dezelfde gedachte wordt ook anders uitgedrukt, b.v. wanneer Jezus zich zelf den waren wijnstok en de zijnen de ranken noemt, Joh. 15 : 1 vlg.

Nu is het echter voor ons onderwerp van beteekenis te

zien, dat die geestelijke gemeenschap, het lichaam van Christus niet alleen in verband gebracht wordt met de *ecclesia*, maar dat die *ecclesia* daarbij ook duidelijk optreedt als een uitwendige, een aanwijsbare organisatie. Dit geschiedt vooral in Paulus' brief aan de Efeziërs. Reeds 1 : 23 worden *ecclesia* en lichaam van Christus gelijk gesteld. En op dezelfde wijze heet Christus 5 : 23 in één adem het hoofd der *ecclesia* en de redder van het lichaam. Zoo zegt 5 : 29, dat Christus de *ecclesia* koestert, want wij zijn leden van Zijn lichaam, welke woorden, ook al zou de zin met *want* niet de reden aangeven van het onmiddellijk voorafgaande, toch in elk geval toonen, hoe nauw lichaam van Christus en *ecclesia* met elkander in verband staan ; vgl. ook Kol. 1 : 18 en 24.

Maar is dan soms in dezen brief de *ecclesia* niet een in de wereld waarneembare organisatie, doch van louter geestelijken aard ? Allerminst. We vinden zelfs in den brief de uitwendig waarneembare ambten met het lichaam van Christus verbonden, 4 : 11 en 12. Dat de ambtsdragers hun ambt in de *ecclesia* vervullen is door plaatsen als Hand. 13 : 1 ; 14 : 23 ; 20 : 17 ; Jak. 5 : 14 boven elke twijfel verheven. Maar vooral moet gewezen op 1 Kor. 12 : 28, waar van den deele dezelfde ambtsdragers, die Ef. 4 : 11 genoemd worden, gezegd wordt, dat God hen stelde in de *ecclesia*.

Zoo vinden we dus, dat gezegd mag worden, dat al degenen, die tot de gemeenschap aan Christus zijn geroepen, samen Zijn lichaam vormen. Maar dit geestelijke lichaam wordt gelijkgesteld met een zich duidelijk in het uiterlijke openbarende *ecclesia*. Zoozeer zelfs, dat, wat in het eene geval van de *ecclesia* wordt gezegd, op een andere plaats wordt toegepast op het lichaam van Christus. Toch blijft het lichaam van Christus, de term zelf wijst het uit, een zuiver geestelijke gemeenschap. Het lijkt ons thans niet te kras te zeggen, de *ecclesia* is zijn uitwendige openbaring.

Daarmede zijn we weer terug bij de *ecclesia* als waarneembare organisatie. Hier is iets aanwijsbaars, iets zichtbaars. Op deze wijze komt de *ecclesia* dan ook telkens voor. In talrijke gedeelten van de Hand., als gesproken wordt over een be-

paalde *ecclesia* op een bepaalde plaats. Maar ook op talrijke plaatsen in de brieven. 1 Kor. 11 : 18 is sprake van een samen komen in *ecclesia* (vgl. 14 : 23), dat is zichtbaar, waarneembaar. Niet anders is het met het opbouwen der gemeente, 1 Kor. 14 : 4. Men zie voorts 1 Kor. 14 : 12, 19, 28, 33, 34, 35 ; 15 : 9 ; 16 : 1, 19 ; 2 Kor. 8 : 19 ; 11 : 8 ; 12 : 13 ; Openb. de eerste capita.

Met het bovenstaande zijn in beginsel verschillende vragen beantwoord. Men heeft gevraagd, is de *ecclesia* eschatologisch ? Ik antwoord, dat hangt er van af, hoe men eschatologisch neemt. Neemt men het in den ouden zin, dus van de dingen, die pas bij Jezus' wederkomst volle werkelijkheid zullen ontvangen, dan is de *ecclesia* niet eschatologisch. Dat onderscheidt haar juist weer van het koninkrijk Gods. Het koninkrijk der hemelen is er nu, maar pas bij het eind aller dingen zal het er volkomen zijn, zal het alles bevatten. Want dan zal alles, gewillig of gedwongen, God erkennen als Zijn Koning, 1 Kor. 15 : 24 vlg. ; Fil. 2 : 10 ; Openb. 11 : 15 ; 12 : 10. Maar neemt men eschatologisch in den meer modernen zin, n.l. als niet van deze aarde, van hoogere orde, dan is de *ecclesia* zeker eschatologisch, want ze is de zichtbare organisatie van het lichaam van Christus. Haar kracht, haar bestaan, haar karakter ligt alleen vast in Christus, haar Hoofd (Ef. 1 : 22).

Aanvankelijk is ook beantwoord de vraag, hoe, waarin de *ecclesia* zichtbaar is. Dat is ze immers in de eerste plaats, omdat ze als een afgesloten kring naast andere kringen komt te staan. Ze is het in de tweede plaats door het ambt. Het is hier niet de plaats om in den breede over het ambt te spreken. Het is voor ons doel voldoende vast te stellen, dat zoowel de buitengewone als de gewone ambtsdragers met de *ecclesia* verbonden zijn, haar hebben te leiden. Telkens treedt de *ecclesia* op in haar ambtsdragers. Fil. 1 : 1 richt Paulus zich niet tot de *ecclesia* te Filippi, maar tot al de heiligen in Christus Jezus, die te Filippi zijn, met opzieners en diakenen. De brief aan de Hebreen is niet aan een bepaalde *ecclesia* gericht. Toch kunnen de ambtsdragers er niet

buiten blijven en 13 : 24 wordt aan de geadresseerden uitdrukkelijk opgedragen de ambtsdragers eerst, de geheele gemeente daarna te groeten. De brieven in de Openb. van Joh. zijn alle gericht aan den *engel* van de *ecclesia* op een bepaalde plaats.

Maar niet alleen in haar ambtsdragers wordt de ecclesia zichtbaar. Zeker niet minder in haar samenkomen als *ecclesia*. Op 1 Kor. 11 : 18 en 14 : 23 werd reeds gewezen. Hier worde nog genoemd Hebr. 10 : 25, waar gesproken wordt van een eigen, een bepaalde bijeenkomst. Dat Hand. 15 aan een samenkomst van verschillende *ecclesiae* in en door hun afgevaardigden gedacht moet worden, is reeds door Hand. 15 : 3 en 4 bewezen.

De afgeslotenheid van de *ecclesia*, haar eigen karakter moet bewaard worden door van haar uit te sluiten, wie wel lichamelijk, maar blijkens leer of leven niet inderdaad tot haar behooren. Het woord tucht is hier, gelooven wij, niet misplaatst, daar het niet anders inhoudt, dan dat toezicht geoefend wordt en indien noodig straf of uitsluiting wordt toegepast. Matth. 18 : 17 ; 1 Kor. 5 : 13 ; Tit. 3 : 10 — de reeks bewijst weer, dat de *ecclesia* van het begin aan haar bijzonder karakter heeft gehad — zijn hier de klassieke plaatsen.

Wij kunnen verder nog spreken van het sacrament, van de charismata. Ook deze zijn aan de *ecclesia* gebonden. Maar het is al ruim voldoende. Wat bewezen moest worden, is bewezen : de *ecclesia* is een zichtbare, waarneembare organisatie, maar haar achtergrond is geestelijk, ze is niet van de aarde, doch uit den hemel. Ze rust niet op instelling van menschen, maar op genade en op geboden Gods.

Gedachten over de kerk in het Nieuwe Testament werd dit artikel betiteld. D.w.z. lang niet alles, wat over dit onderwerp gezegd kan worden, kwam hier ter sprake. De omvang van één opstel zou dan zeer verre worden overschreden. Met nadruk wijs ik er op, dat ik niet aangeroerd heb het dogmatisch-kerkrechtelijke vraagstuk, in hoeverre, wat wij kerk noemen, beantwoordt aan de *ecclesia* in het Nieuwe Testament.

HET OORLOGSVRAAGSTUK BEZIEN DOOR EEN DER „OUDEN".

(Een greep uit de Ethiek van Amesius)

door

Ds. P. PRINS te Deventer.

Wanneer we in de regelen hieronder eenige woorden wijden aan het oorlogsvraagstuk, zijn we met deze materie niet buiten de sfeer van : het onderwerp van den dag. Ge kunt ternauwernood een tijdschrift doorbladeren, of ge vindt er wel het een of ander over : oorlog en vrede. Lees maar de verslagen van onverschillig welke conferentie, of ge stuit weer op een of ander referaat, dat, hetzij rechtstreeks, hetzij zijdelings zich met deze quaestie's bezig houdt.

Nimmer is er zooveel over gesproken en geschreven, als in onze dagen. Daardoor komt ongemerkt de gedachte op, dat men er pas nú over is gaan denken, en dat het voor vroegere geslachten in het geheel geen vraagstuk was. Daar schuilt een stuk hoogmoed in, die wel aan iederen tijd eigen zal zijn. Wel steeds zal het geslacht der jongeren gemeend hebben boven het geslacht der ouderen uit te steken, en een meer geopend oog te bezitten voor allerlei vraagstukken, dan degenen, die vóór hen waren. Maar daarnaast is er m. i. toch ook dit ware element in gelegen, dat nog nooit een oorlog, zoo vreeselijk van omvang en uitwerking, de wereld heeft geteisterd, als die van 1914—'18. Dáárdoor is het vraagstuk van den oorlog nog nooit zoo intensief, en zoo massaal op de menschheid aangevallen, als in onze dagen.

Wel moeten we echter ons ten sterkste verzetten tegen de meening, als zou nu eigenlijk voor het eerst dit vraagstuk serieus aan de orde zijn gesteld ; als zou het pas voor ons

geslacht zijn weggelegd, om een besef te mogen hebben van de verschrikkelijkheid van den oorlog ; als zouden vroegere generatie's wreeder van inborst zijn geweest, en armer aan Christelijken zin ; als zouden vooral de stijle Calvinisten een sta in den weg geweest zijn voor het doorbreken der vredesgedachte ; en als zou, mét het verschrompelen van den invloed van het Calvinisme in de Europeesche wereld, tegelijk de ontluiking der ware anti-oorlogs-gruwel-mentaliteit kunnen aan het licht te treden.

Het volgende moge mede eenig bewijs aandragen tegen deze beschuldiging, die maar voortdurend gereede ingang vindt, en steeds meer ingang zal vinden, naarmate de studie der historie van Calvinisme en Reformatie afneemt.

Helaas terecht is de opmerking gemaakt, [1]) dat „de specifiek Gereformeerde Ethiek steeds een vrij pover figuur maakte", maar dat het geheel is blijven braak liggen, [2]) kunnen en mogen we toch niet beweeren. Onder de weinige Gereformeerde Ethici behoort ook te worden geteld : *Guilielmus Amesius* [3]), die langen tijd in Nederland heeft gedoceerd, aan de Hoogeschool te Franeker, [4]) en in ons vaderland een niet onbelangrijken invloed heeft geoefend. [5])

Het hoofdwerk van Amesius, dat zich met de Ethiek bezig houdt, is zijn : De Conscientia et eius iure vel casibus libri quinque. [6]) Dit werk handelt volstrekt niet uitsluitend (zelfs niet in de hoofdzaak), zooals de titel zou doen vermoeden,

---

[1]) Letterkundige kroniek „de St." 8 Oct. '30 2e blad over Aalders, W. J. De grond der zedelijkheid.

[2]) t. z. pl.

[3]) Die in 't geheel niet wordt genoemd in bovengeciteerd artikel.

[4]) Zie de dissertatie van Prof. Hugo Visscher : Guilielmus Amesius, Zijn leven en werken, Haarlem 1894 en : The Essence of Puritanisme diss. V. U. Ralph Bronkema 1930 p. 153.

[5]) Zie over zijn invloed in ons land, en zijn beteekenis voor de Gereformeerde Ethiek Dr. W. Geesink, De Ethiek in de Gereformeerde Theologie, A'dam 1897 p. 32 v.v. en Dr. H. Visscher t. a. p. blz. 175.

[6]) De uitgave, die ik gebruik voor dit artikel verscheen te Amsterdam „apud Ioan. Ianssonium 1654.

over het geweten, maar het is volledige Ethiek, waarin bij alle mogelijke zedelijke vraagstukken zeer uitvoerig wordt stilgestaan.

„Amesius vangt aan met een beschrijving van het zedelijk bewustzijn,[1]) om het daarna werkzaam te toonen op elk levensgebied".[2]) De uitdrukking „op elk levensgebied" is niet te sterk.

Met recht heet het van deze Ethiek „een lichtpunt in een tijd, toen het met de zoogenaamde „Theologia practica" over het geheel donker gesteld was. Ook voor onze dagen is het niet waardeloos. Het bevat veel, dat den dienaar des Woords bij zijn ambtelijken arbeid van nut wezen kan."[3])

Na deze inleidende opmerkingen, zij het me geoorloofd, eenige gedachten, betreffende het in den titel genoemde onderwerp, uit het werk van Amesius naar voren te mogen brengen.

Ik geef deze in de volgorde, waarin ze te vinden zijn in het bedoelde boek.[4])

Gelijk al zijn tijdgenooten, die de Gereformeerde ideeën waren toegedaan, heeft ook Amesius, een hooge gedachte van *het goddelijk recht der overheid.* In boek IV hoofdstuk III, dat den titel draagt : de openlijke belijdenis van het geloof, komt ter sprake, onder vraag 7, „of men, wanneer men om

---

[1]) „Zedelijk bewustzijn" is de naam, dien Dr. H. Visscher geeft aan de „conscientie" van het werk van Amesius. Deze beide mogen we echter niet zonder meer voor synoniemen laten doorgaan, ofschoon ik gaarne toestem, dat er in de ruime beteekenis, die Amesius aan het woord „conscientie" toekent, wel aanleiding is tot het maken van deze fout.

[2]) Zie Dr. H. Visscher t. a. p. blz. 169.

[3]) Zie Dr. H. Visscher t. a. pl. blz. 175.

[4]) Van het onderhavige werk is een herdruk van een vertaling van C. v. Wallendal verschenen als deel X van de Bibliotheca Reformata, onder den titel : Willem Amezes, Vijf boeken van de Conscientie en haar Regt of Gevallen, bezorgd door Dr. W. Geesink, A'dam 1896. Vanwege de zeer ouderwetsche en vaak zeer onduidelijke vertaling, geef ik echter niet de vertaling uit dezen herdruk, maar een eigene, die meer het hedendaagsche Nederlandsch poogt te gebruiken, en duidelijker tracht te zijn.

de belijdenis der waarheid, is gevangengenomen, en in den kerker is geworpen, uit de gevangenis mag uitbreken, of de bewakers mag bedriegen." En dan is het antwoord: Het gaat niet aan; o.a. om deze reden, wijl dit zou zijn: geweld plegen jegens de openbare overheid. We bemerken, dat er over het ongeoorloofde van een eventueele leugen met geen woord verder wordt gerept, maar dat de zaak reeds is beslist met het ontoelaatbare van verzet tegen de wettige overheid. Zoo eenvoudig wordt in onze dagen, ook door de Gereformeerden, de zaak nergens meer gesteld. Amesius brengt hier zelfs niet ter sprake: de gewetenskwestie, waarmee men in onzen tijd zoo spoedig komt aandragen. Dat doet hij alleen bij de 8e vraag van ditzelfde hoofdstuk: „of het een geloovig mensch geoorloofd is in zulk een geval zich met een geldsom vrij te koopen"... „Dit kan onder sommige omstandigheden geoorloofd zijn n.l. wanneer het vereenigbaar is met Gods eer, met de opbouw der gemeente, *en met de gesteldheid van ons eigen geweten*".

In boek V hoofdstuk VII getiteld: De naastenliefde, vinden we onder vraag 5 (of er, en welke gevallen er zijn, waarin iemand, met het oog op de uitvoering of uitwerking van een of andere daad, verplicht is den naaste meer lief te hebben dan zich zelf?) een opmerking, die ons voor het onderhavige gegeven ook iets te zeggen heeft.

Er zijn zulke gevallen, zegt Amesius, en dan noemt hij onder 4: „In tijdelijke dingen is ieder verplicht aan een publiek persoon, of aan de gemeenschap den voorrang te geven boven zich zelf. Want men moet meer waarde hechten aan hetwelzijn van het geheel, dan aan dat van eenig deel. Onder openbare personen moeten wij rekenen degenen, van wie het vaststaat, dat zij voor den staat zeer nuttig zijn."

We hooren hier weer een totaal ander geluid, dan dat van het toegespitste individualisme, dat in onzen tijd aan ieder het zedelijk recht wil geven het behoud van eigen leven ver te stellen boven het welzijn van den staat. En dan dikwijls

met een beroep op het geweten. Neen, de dienstweigeraars kunnen zich niet zonder meer beroepen op dezen schrijver over : het geweten.

Overwegen we verder de gedachten, die we hebben saamgelezen uit Amesius over het onderhavige vraagstuk. Daartoe wijs ik u aan, wat hij zegt in Boek V, hoofdstuk XXV : „De wederkeerige verplichting van Overheden en onderdanen". Op de eerste vraag : hoedanig de macht der overheid is ? antwoordt hij, dat „deze macht onder alle menschelijke machten de grootste is, omdat zij boven alle andere machten uitblinkt, en die regeert". Weer gespierde taal. En dan noemt hij bij vr. 2 als eerste plicht der overheid jegens haar onderdanen : „een uitmuntende bescherming, waardoor hun veiligheid wordt verschaft tegen alle woelingen en vrees en verhindering om op goede manier te leven".

Dat hierbij van wapenen desnoods gebruik wordt gemaakt spreekt vanzelf. Dat die wapenen zich kunnen richten tegen binnen-, zoowel als tegen buitenlandsche rustverstoorders, spreekt evenzeer vanzelf.

Wanneer daarna in vr. 3 van hetzelfde hoofdstuk de vraag ter berde wordt gebracht, welke de plicht der onderdanen jegens de overheden is, wordt onder ten derde gezegd : „Zij moeten, uit hoofde van een bijzondere eerbied er zich voor hoeden, dat zij geen onbezonnen oordeel vellen over de wijze, waarop de overheden hun ambt uitoefenen". En dan verwijst Amesius naar Ex. 22 : 28 : De goden zult gij niet vloeken, [1]) en de oversten in uw volk zult gij niet lasteren ; en naar Prediker 10 : 20 : Vloek den koning niet, zelfs in uwe gedachten, en vloek den rijke niet in het binnenste uwer slaapkamer ; want het gevogelte des hemels zou de stem wegvoeren, en het gevleugelde zou het woord te kennen geven ; en naar II Petrus 2 : 10 en Judas 8, waaruit hij resp. de uit-

[1]) Zie over de exegese van dezen tekst èn over het verband, waarin hier gebruikt wordt : de behandeling van dit vraagstuk bij H. Koffyberg „Gij, Calvinisten", A'dam 1915, p. 7, 33 v.v.

drukkingen: „die de heerschappij verachten"... en „die de heerlijkheden niet schromen te lasteren"; benevens: „verwerpen de heerschappij", en „lasteren de heerlijkheden" zal bedoelen.

De teksten, die hij hier aanhaalt, worden tegenwoordig in geschriften over het onderhavige vraagstuk (b.v. De zondeval van het Christendom, door den Hoogleeraar in de Theologie Dr. Heering) niet bij voorkeur gememoreerd...... Behalve de schriftuurlijke gronden voor deze voorzichtigheid in het oordeelen, noemt hij ook nog andere n.l. „I. die oprechtheid, die niet alleen jegens allen, maar inzonderheid jegens meerderen moet aangewend worden. II. de moeilijkheid om de bronnen en oorzaken van de staatsaangelegenheden na te vorschen. III. die gematigdheid, waardoor we kleine zwakheden en ergernissen moeten verdragen, en ter wille van de algemeene rust moeten vergeven".

Als verdere plicht der onderdanen jegens de overheden wordt, onder ten vierde genoemd: „Zij zijn haar onderworpenheid en gehoorzaamheid schuldig". En *dan* wordt als een van de gronden genoemd, waarop die plicht steunt: „Conscientia erga Deum", waarbij verwezen wordt naar Romeinen 13 : 5: Daarom is het noodig onderworpen te zijn, niet alleen om der straffe, maar ook om des gewetens wil......

Zooals te verstaan is, naderen we nu pas de eigenlijke kwestie, of, en inhoever de ten slotte toch menschelijke wetten van de overheden de conscientie binden. Dit is de vraag, die bij de problemen van oorlog en oorlogsbestrijding (resp. dienstweigering) telkens ter sprake komt. Zeer interessant is het te vernemen, wat Amesius hier rechtstreeks over zegt.

Boek V Hoofdstuk XXV Vraag 4: „Of en inhoever menschelijke wetten de conscientie verplichten"? Dan is het resolute antwoord: „In eigenlijken zin, rechtsstreeks, onmiddellijk, en door zich zelf, verplicht niets het geweten, dan de wet Gods, waarom het geweten of de ziel aan niets in eigenlijken zin onderworpen wordt, behalve aan God...... maar toch

moeten de menschelijke wetten onderhouden worden, vanwege het geweten jegens God (propter conscientiam erga Deum) omdat de wet Gods deze orde en bevoegdheid heeft vastgesteld, en bevolen heeft, dat daaraan onderwerping en gehoorzaamheid betoond wordt."

Zóó krijgen dus, volgens Amesius de *menschelijke* wetten de kracht van een *goddelijke* wet.

Maar, wanneer we de verschillende gegevens, die tegen den oorlog (afgedacht of dit een rechtvaardige, of onrechtvaardige is, een verdedigende, of aanvallende) worden ingebracht, nagaan, dan valt het op, dat een van de hoofdbezwaren telkens weer is : het verbod van den doodslag. [1]) Ook deze vraag heeft Amesius onder het oog gezien.

Boek V, Hoofdstuk XXXI, Vraag 2 : „wat een rechtvaardige oorzaak is om een mensch te dooden ? Alleen die kan in conscientie voor rechtvaardig gehouden worden, welke God in zijn wet als rechtvaardig heeft goedgekeurd, hetzij met zoovele woorden, hetzij bij wijze van evidente gevolgtrekking. Want het leven van den naaste wordt niet onderworpen aan de willekeur van iemand ter wereld, behalve aan den wil van Hem, die de gever van het leven en de beheerder ervan is. Daarom past het aan alle menschen te gehoorzamen aan de wet, die den doodslag verbiedt, terwijl geen enkele uitzondering gemaakt mag worden, die door den Wetgever niet is goedgekeurd.

Na deze algemeene opmerking over den doodslag, spreekt Amesius nog in een afzonderlijk hoofdstuk over *den oorlog op zich zelf*, waarbij dan rechtsstreeks ter sprake komen allerlei vragen, die nu worden aangediend, alsof zij gloednieuw zijn. Zie Boek V, Hoofdstuk XXXIII, Vraag 1 „Of de oorlog den Christenen geoorloofd is ?"

---

[1]) Eigenaardig is het hierbij, dat allerlei pacifisten, die overigens er niet aan denken, het gezag van den Bijbel te erkennen, op *dit* punt den Bijbel wel als gezaghebbenden Rechter aanvoeren ; en het 6e gebod en de bergrede; zelfs het laatste woord in deze questie willen geven.

Dan is het antwoord zoo uitvoerig, dat we niet alles er uit kunnen citeeren, maar alleen de meest saillante punten weergeven. Intusschen wel een bewijs, dat Amesius deze problemen niet en bagatelle behandelt. Hij zegt dan o.a. in het antwoord (onder II, 1) „De oorlog is op zich zelf, van welke kant men hem ook onpartijdig beschouwt, behoorende tot het genus der rampen. Want 1, is hij van een van beide zijden een kwaad van schuld, of zonde, omdat geen enkele oorlog van beide zijden rechtvaardig wezen kan. 2, is hij van beide zijden een kwaad der straf, vanwege de zeer vele onheilen, die hij met zich brengt. Daarom wordt hij ook onder Gods zwaarste bezoekingen gesteld in de Schrift".

Dan verder onder III, 2: „Hierom is het een kenteeken, dat iemand een woest en barbaarsch mensch is, zoo hij geneigd is tot oorlog". [1])

Na deze hartgrondige afkeer van den oorlog te hebben uitgesproken, zegt Amesius: (IV, 3) „Evenwel is op zich zelf en ten diepste (intrinsece) de oorlog niet altijd ongeoorloofd, maar hij kan onder bepaalde omstandigheden voor eerbaar gehouden worden. Want indien hij zoo totaal ongeoorloofd zou zijn, dan zou hij nooit door God zijn goedgekeurd geworden onder het oude Testament, wat toch door niemand ontkent kan worden." [2])

Vervolgens wijst hij op Johannes den Dooper en zijn nietverbieden van den oorlog aan de soldaten, die tot hem kwamen met de vraag, wat ze doen moesten. Ook op den hoofd-

---

[1]) Dit klinkt wel alles behalve militairistisch.

[2]) Hier en elders valt het op, dat Amesius, zonder eenige beperking allerlei Oud-Testamentische woorden en gebruiken overbrengt op onzen tijd. Zijn puriteinsche afkomst treedt hier duidelijk aan het licht. De heer H. Schouten zeide in een referaat (De Standaard 9 Oct. '30 2e blad) „Zeker heeft men ook meermalen de Israëlietische theocratie trachten over te plaatsen in de samenleving van den lateren tijd." Tot deze „men" moeten inzonderheid de Puriteinen gerekend worden. Zij hadden niet alleen weinig oog voor de ontwikkeling der Openbaring, maar gaven in vele opzichten aan het Oude Testament zelfs nog de voorkeur boven het nieuwe. Zie: Puritan preference for O. T. p. 150 ff. in: The Essence of Puritanisme, diss. V. U. Ralph Bronkema. Goes. 1929.

man van Kapernaum [1]), op Cornelius, den hoofdman te Caesarea, en zijn soldaten [2]), en op den geloovigen Sergius Paulus, stadhouder van Paphos. [3])

Dan zegt hij : (onder VI, 5) „De Heere Christus, Matth. 22 leert, dat aan den Keizer moet gegeven worden, wat des Keizers is, waartoe ook behoord hebben de belastingen, die als soldij der soldaten besteed werden, en voor oorlogsonkosten, die men toch volstrekt niet zou mogen verschaffen, indien de oorlog eenvoudigweg ongeoorloofd ware." [4])

(Onder VII, 6) „De Apostel Paulus, Rom. 13, getuigt openlijk, dat de hoogste macht het zwaard draagt, als dienares van God, en dat daarom aan haar is toevertrouwd de openbare macht, het zwaard te dragen" (de bevoegdheid om openbaar van geweld gebruik te maken).

(Onder VIII, 7) „In het boek der Openbaringen staan veel voorzeggingen betreffende oorlogen, die het volk van God zal voeren, verzeld van een klaarblijkelijke goedkeuring." [5])

---

[1]) Lucas 7 : 2, 9. [2]) Hand. 10 : 1, 7.

[3]) Hand. 13 : 12. Bij alle historische personen en gebeurtenissen, die Amesius in herinnering brengt valt het op, dat hij nooit, ook maar voor 't minste, een onderscheid maakt, zooals wij gewoon zijn te maken tusschen de zoog. auctoritas historiae en auctoritas normae. Zie Dr. H. Bavinck Dogmatiek [3] dl I 475, 485 v.v. en ook II 514.

Een treffend voorbeeld hiervan vinden we o.a. in Boek V Hoofdstuk XXXIV, 2e vraag, antw. 1.

Eenig onderscheid tusschen slaven en vrijen, wat het slaan betreft vloeit daaruit voort, dat slaven of wettig gekochten krachtens hun conditie onderworpen zijn aan slagen en houwen, en gedwongen worden om in het lichaam te boeten, wat zij misdaan hebben .... en dan wordt verwezen naar Lucas 12 : 47, 48 ..... maar de toestand der vrijen en welgeboren verschoont hen van dit soort geweld.

[4]) In dit opzicht verstaat Amesius beter de consequentie dan vele hedendaagsche z.g. antimilitairisten, die bijna allen *wel* hun belasting betalen. Kees Boeke is een van de weinigen, die dit *metterdaad* toonde te doorzien.

[5]) Deze argumentatie zal door hedendaagsche schrijvers niet overgenomen worden. Uit symboliek conclusie's trekken voor de gewone werkelijkheid, gaat niet aan. Daarbij is 't onjuist, uit de teekening van een *lot* conclusie's te trekken voor een *taak*. Merkwaardig ook is het, dat Dr. B. D. Eerdmans dezelfde o.i. ontoelaatbare conclusie's gaat trekken, uit het boek der Openbaringen, in zijn brochure : „Christendom en Ontwapening", Haagsche Drijkkerij, z. j., p. 12.

(Onder IX, 8) „De hoogste macht heeft, krachtens natuurrecht, hetgeen de Apostel in Rom. 13 goedkeurt, de bevoegdheid om onrechtmatige daden met geweld af te weren, en er haar onderdanen van te bevrijden ; maar het valt soms voor dat dit niet kan geschieden, zonder oorlog te voeren." [1])

Dan gaat Amesius behandelen de tegenwerpingen, die evenals in onze dagen, ook toen, bij voorkeur aan de bergrede werden ontleend. Amesius zegt (onder X, 9) het volgende : „Hetgeen hier tegen aangevoerd wordt uit Matth. 5 en dergelijke plaatsen, toont niet aan, dat elke oorlog eenvoudigweg ongeoorloofd is. Want 1. hier wordt niets nieuws voorgeschreven, (praecipere) of we kunnen er van aantoonen, dat het ook in het Oude Testament wordt voorgeschreven, waar intusschen toch de oorlog wordt goedgekeurd. [3]) 2. de dingen, die hier gezegd worden, betreffen bijzondere personen, voorzoover zij aan hun hartstochten en gemoedsbewegingen op een of andere manier toegeven, maar ze betreffen niet het openbaar gezag, dat door God is ingesteld als een wreekster tot straf dengene, die kwaad doet. Rom. 13, 3. 3. daar wordt verboden haat, uit vijandschap en loutere wraak, maar niet het zorg dragen voor de gerechtigheid. 4. Er worden hier zekere hyperbolische (overdreven) spreekwijzen gebezigd, om ons te onderwijzen, hoe onze harten bereid behooren te zijn tot de grootste lijdzaamheid, [3]) waar het noodig zal zijn ;

---

[1]) Het is ons niet duidelijk, dat de Apostel in Rom. 13 het natuurrecht *goedkeurt,* zelfs niet, dat hij het *ter sprake* brengt. Amesius zal hier echter bedoelen, dat, hetgeen de Apostel in Rom. 13 leert, materiëel saamvalt met hetgeen het zoog. natuurrecht leerde. Hierin, zooals ook in heel de *methode* van zijn boek, blijkt Amesius nog met vele vezelen aan de scholastiek verbonden te zijn.

Dit erkent hij zelf ook, zie Boek I, hoofdstuk I, art. 6 en passim.

[2]) Zie hierbij weer naar hetgeen onder noot 2 is opgemerkt, op p. 276.

[3]) Dit is wel een wat al te gemakkelijke wijze, om van het klemmende van Christus' gebod bevrijd te worden. Want wanneer 't overdreven is, kan ieder er af doen, zooveel hij ten slotte verkiest. Juister

en, dat we het meest naar die richting moeten streven, waarvan we krachtens onze natuur het meest afkeerig zijn."

Dan gaat Amesius over tot de beschrijving der *voorwaarden* van een geoorloofden oorlog (boek V, Hoofdstuk XXXIII, vraag 2).

„1. Wordt vereischt een rechtvaardige oorzaak, opdat men niet in die misdaad vervalle, die zoo menigmaal in de Psalmen met afschuw wordt genoemd : zij vervolgen mij zonder oorzaak. Een rechtvaardige oorzaak evenwel is volstrekt niet, allerlei licht en gering onrecht, omdat een oorlog, wijl hij de menschen met de zwaarste straffen vergelding doet, de zwaarste en wreedste bezoeking is, en daarom niet mag gevoerd (of aangedaan) worden, tenzij ter wille van zwaar en wreed onrecht, of op zich zelf, of omdat het er uit volgt. Maar toch verschaft een zwaar en wreed onrecht nog geen rechtvaardige oorzaak, of eerst moeten alle andere middelen tot den vrede beproefd zijn. [1])

2. Vereischt wordt in de tweede plaats een rechtvaardig gezag......

3. Vereischt wordt ten derde een zuivere bedoeling. Een zuivere bedoeling moet er niet alleen zijn in het algemeen, zooals : dat men Gods eer op het oog heeft, (dat toch is een algemeene voorwaarde voor ieder goed werk) maar ook die speciale zuivere bedoeling, die op het innigst met de rechtvaardigheid van den oorlog overeenstemt (samenhangt) d. w. z. dat de oorlog niet gevoerd wordt uit opwinding uit

lijkt het ons de oplossing te zoeken in de richting van het onder 2, door Amesius genoemde. (Zie ook Prof. Grosheide in zijn comm. op Matth. t. pl.)

[1]) We vinden hier de verdediging van het goed recht van het Hof van Arbitrage en van het streven van den Volkenbond, lang voordat een van beiden bestond. Terecht citeert Amesius hier dan ook Deut. 20, 10 : Wanneer gij nadert tot een stad om tegen haar te strijden, zoo zult gij haar den vrede toeroepen. Ook verwijst hij naar het verhaal van Richt. 20.

haat, maar terwille van vurige liefde voor het recht [1]) : dat de oorlog altijd bedoele een billijken vrede en rust, als zijn doeleinde.

4. Vereischt wordt eindelijk een rechtvaardige wijze van handelen. Hierin is niet alleen die algemeene regel te volgen, dat er niets gedaan worde tegen de wet van God, maar ook die bijzondere regel is in acht te nemen, dat aan anderen niets kwaads worde gedaan, dat niet past bij, en niet noodzakelijk is voor het verkrijgen van een rechtvaardig einde van een oorlog ; dat ook niet het vaststaande volkenrecht geschonden worde."

Aan de eerste voorwaarde (een rechtvaardige oorzaak) wordt nu een nieuwe vraag vastgeknoopt ; en met deze vraag raken we tegelijkertijd aan een van de punten, die in onze dagen, bij het bespreken van het oorlogsvraagstuk het meest naar voren worden gebracht.

Boek V, Hoofdstuk XXXII, vraag 3 : ,,Omtrent de eerste voorwaarde wordt gevraagd in hoeverre degenen, die oorlog voeren zekerheid moeten hebben inzake de rechtvaardigheid der oorzaak.

Antwoord : 1. De vorst of degene, die den oorlog verklaart, en de militairen van hoogeren rang, die tot den krijgsraad toegelaten worden, zijn verplicht, zelfstandig, en door middel van andere wijze en vrome mannen, zeer nauwlettend te onderzoeken, of zij oorzaken hebben voor een rechtvaardigen oorlog. Reden : Wie immers een oorlog verklaart, treedt op als rechter in een zeer moeilijke zaak. Een rechter toch is verplicht om bij het onderzoeken van gedingen alle inspanning aan te wenden, opdat hij op grond van een rechtmatig oordeel een vonnis kan strijken. Het is derhalve niet voldoende voor de rechtvaardigheid van een oorlog, dat een vorst *gelooft* rechtvaardige oorzaak te hebben, maar het is behoorlijk, dat hij die oorzaak *duidelijk doorziet* op grond van een weloverwogen kennis. Daarom moeten ook altijd de

[1]) Ex zelo justitiae.

redenen van de tegenpartijen gehoord worden, indien zij met recht en reden een geding willen voeren.

2. Indien na een voldoend onderzoek en overweging, de rechtvaardigheid van een oorlog toch nog geheel twijfelachtig blijft, hetzij de andere partij in bezit is, of niet, [1]) moet men zich van oorlog onthouden: omdat hij, die in een onzekere zaak oorlog voert, 1. hierin zondigt, dat hij niet uit het geloof handelt, 2. zich zelf en anderen op lichtvaardige wijze blootstelt aan zeer ernstige gevaren, om niet alleen zonde te doen, maar ook straf op te loopen, 3. een vonnis van wrekende gerechtigheid velt en ten uitvoer legt, zonder eenige duidelijk gebleken oorzaak.

4. Soldaten van lagere rang, die den oorlogvoerenden Vorst ondergeschikt zijn, hoewel zij in een zaak, die klaar blijkt onrechtvaardig te zijn, hem niet moeten helpen, indien hun echter na een onderzoek, dat door hen zelf op geschikte manier kan worden ingesteld, de zaak niet onrechtvaardig blijkt te zijn, dan kunnen zij hun Vorst in den oorlog dienen. [2]) Reden: 1. omdat zulke soldaten noch verplicht zijn, noch bij machte zijn nauwkeurig de oorzaken van een oorlog te onderzoeken, maar ze zijn slechts de uitvoerders van het vonnis van een ander, en instrumenten, die niet zoozeer worden bewogen krachtens eigen beraad en overweging, als wel door die van de eerste oorzaak. 2. omdat in een twijfelachtige zaak het veiligste te verkiezen is; maar veiliger is het (wanneer over geen enkele onrechtvaardigheid zekerheid bestaat) het bevel van den Vorst te volgen, en zorg te dragen voor eigen welzijn, en voor dat der zijnen, als van een vreemde.

4. Evenwel soldaten, die niet aan den oorlogvoerenden vorst onderworpen zijn, moeten hem in den oorlog niet helpen, indien zij twijfelen aan de rechtvaardigheid van den

---

[1]) Dit is niet duidelijk: „sive altera pars sit in possesione sive non". (wellicht is bedoeld: hetzij de andere partij redenen tot een rechtvaardige oorlog meent te hebben, ja of neen.)

[2]) Let hier op de zeer nauwkeurige formuleeringen en onderscheidingen, waartoe zich het Latijn veel beter leent, dan het Nederlandsch.

oorlog. Reden: omdat in twijfelachtige zaken het veiligste deel moet gekozen worden; maar indien zulke soldaten zich in een dergelijk geval van oorlog onthouden, doen zij, omdat zij vrij zijn, niemand onrecht; indien zij echter aan zulk een oorlog deelnemen, dan doen zij hun eigen geweten geweld aan, en stellen zich aan zeer groot gevaar bloot, dat ze anderen zeer groot onrecht aandoen. Hierom is het duidelijk, dat die soldaten, die hun zielen als het ware te koop bieden, en bereid zijn, aan welke oorlog ook deel te nemen, als ze maar grooter soldij tegemoet kunnen zien, een misdadig leven leiden, en op geen enkele manier te verontschuldigen zijn." [1])

Dan volgt er een eigenaardige vraag, die ten opzichte van het oorlogsvraagstuk, thans wel bij niemand meer op zou komen.

Boek V, Hoofdstuk XXXIII, Vraag 4: „Omtrent de tweede voorwaarde (tot een geoorloofden oorlog nl. P. P.) [2]) wordt gevraagd, of het een Christelijk Vorst geoorloofd is, in een rechtmatigen oorlog, ongeloovige soldaten ter hulp te roepen, of aan dezen hulp te bieden.

Antwoord: 1. Dit is op zich zelf en los van alles beschouwd, niet ongeoorloofd. Reden: zooals het immers geoorloofd is in een rechtvaardigen oorlog gebruik te maken van de hulp van beesten, zooals olifanten, paarden enz., zoo is het ook geoorloofd gebruik te maken van de hulp van beestachtige menschen. [3]) Een beproefd voorbeeld hebben wij

[1]) We merken hier, zooals bij allerlei andere onderdeelen van zijn beschouwing, welk een totaal veranderde (leger-)toestanden het zijn, waarmee wij het te doen hebben. Maar achter zijn uitspraken, die op andere verhoudingen zien, schuilen beginselen, die bij *alle* verhoudingen in acht genomen moeten worden. Zoo b.v. hier, dat nooit winstbejag of geldelijk voordeel drijfveer tot deelname aan een oorlog mag zijn.

[2]) Deze tweede conditie was: een rechtvaardig (wettelijk) gezag is vereischt.

[3]) 't Is wel frappant, dat de term „milites infideles" maar zoo zonder meer, wordt verwisseld, alsof het synoniemen zijn, met „homines bestiales".

in Abraham, die, Gen. 14, zijn wapenen heeft verbonden met de wapenen van den Koning der Sodomieten. [1])

2. Maar door wat er bij komt wordt dit toch gewoonlijk zoozeer ongeoorloofd, dat het niet dan met de grootste omzichtigheid beproefd kan worden, 1. omdat het een zekeren schijn van wantrouwen van zich doet uitgaan, en doet denken aan de neiging om het voorgestelde einde te bereiken door recht en onrecht, en gewis den schijn heeft van een ongeoorloofden band met de goddeloozen. 2. Omdat er de zwaarste ergernissen uit plegen te ontstaan, zoowel bij de Christenen, als bij de ongeloovigen. 3. Omdat de ongeloovigen niet gewoon zijn hun gegeven woord gestand te doen; en alzoo keert zich hun hulp ten kwade. [2])

3. De Israëlieten hebben niet alleen om deze oorzaken gezondigd, wanneer zij de hulp der ongeloovigen gebruikten, maar ook, omdat zij een bijzondere belofte Gods hadden, aan hun toegezegd, en niet konden overwonnen worden, zoolang zij God aanhingen. [3])

4. Een verbond van zoodanige vriendschap, waardoor onbepaald en zonder eenige uitzondering, wederkeerig hulp wordt beloofd, in elken oorlog, die bij gelegenheid mocht worden ondernomen, kan nauwelijks, of zelfs niet eens: nauwelijks), aangegaan worden met een geloovig Vorst, laat staan dan met een ongeloovig Vorst. [4]) Want dit zou zijn, zich bloot stellen aan het gevaar, dat men de zwaarste zonden

---

[1]) Zie bij noot [2]) op p. 276 en bij noot [3]) op p. 277.

[2]) Dit laatste is wel wat al te oneervol voor de ongeloovigen in het algemeen. We zijn hier wel veraf van het leerstuk der gemeente gratie. Toch had de overweging van eenvoudige Bijbelteksten Amesius kunnen weerhouden van deze scheeve argumentatie. Had hij maar opgeslagen uit de geschiedenis van den vaak gememoreerden aartsvader Abraham Genesis 20. Zie verder Ralph Bronkema p. 180 v.v.

[3]) Hier wordt verwezen naar 2 Kron. 16 : 8 en 8 en 19 : 2 en 20 : 36, weer herinner ik aan 't geen bij noot 2 en 3 op bladz. 276 en 277 is opgemerkt.

[4]) We zijn hier wel zeer ver verwijderd van alle, in de laatste eeuwen zoo vaak gesloten, alliantie's.

beging, door zijn eigen geweten afhankelijk gemaakt te hebben van de willekeur van een ander." [1])

Dan wordt een nader onderzoek naar de derde voorwaarde voor een geoorloofden oorlog (het met de rechte toeleg oorlog verklaren en voeren) ingesteld, waarbij het opnieuw blijkt welk een intensen afkeer Amesius heeft van elken oorlog, ook wanneer die met een goede bedoeling wordt gevoerd," propter atrocis eius naturam." [2])

Vervolgens wordt een nader onderzoek naar de vierde voorwaarde voor een geoorloofden oorlog (rechtvaardige wijze van handelen) ingesteld, waarbij dan de vraag aldus wordt ingekleed (onder boek V, Hoofdstuk XXXII, Vraag 6) „Aan welke personen er in een oorlog leed mag worden aangedaan en in hoeverre? Antwoord: 1. Een rechtvaardige oorlog wordt eigenlijk en rechtsstreeks gevoerd tegen schadelijken (nocentes) en schuldigen d. i. tegen hen, die de oorzaak en de schuld zijn van den oorlog, die gevoerd wordt. *Zij* moeten derhalve alleen rechtstreeks en met opzet gestraft worden, ingevolge van de wrekende rechtvaardigheid. Ernstig blijken derhalve de Israëlieten gezondigd te hebben toen zij zonder onderscheid de kinderen Benjamins in de pan hakten. Richteren 20. 2. Onder de schuldigen kunnen niet gerekend worden de kinderen, en gewoonlijk ook de vrouwen niet, ook niet die vredelievenden, die hoewel van ander gevoelen, huns ondanks onder de vijanden (nood)gedwongen moeten blijven. 3. Aan de schuldigen zelf moet geen letsel toegebracht worden, dan voorzoover het noodig is, om een rechtvaardig einde aan den oorlog te verkrijgen d. i. òf, om een billijke schadeloosstelling voor weggenomen goed te verkrijgen, òf om onrecht te wreeken, òf om vrede te bevestigen...... de liefde en de billijkheid vordert, dat de oorlog gevoerd worde met zoo weinig mogelijk schade voor de onschuldigen."

---

[1]) Zie weer H. Koffyberg a. w. pag. 42.

[2]) Zie Boek V, Hoofdstuk XXXIII, Deel XXIII—XXIX.

De dan volgende zevende vraag handelt over de vijanden zelf en luidt: „In welke dingen de vijanden kunnen gekwetst worden?

Antwoord: In die dingen, welke behooren of tot rechtvaardige straf, of tot de noodzakelijke veiligheid: zooals in de berooving van het leven, van uiterlijke goederen, of van de vrijheid. In deze dingen is echter een zoodanige matiging te gebruiken, als door de plicht der gerehctigheid en den eisch der veiligheid ons geraden wordt."

En dan volgt nog een laatste kwestie, die op echt scholastieke wijze, wordt ter berde gebracht, en weer in allerlei mooten wordt gesneden; (onder Hoofdstuk XXXIII, Vraag 8) „Of het geoorloofd is gebruik te maken van hinderlagen en krijgslisten?[1]) Antwoord: 1. Hinderlagen en krijgslisten heeft God zelf, de werker der gerechtigheid, in zijn volk met zijn gebod goedgekeurd, Josua 8 : 2 en vele voorbeelden, als Richteren 7 : 16 enz enz. 20 : 29 enz.,[2]) 2. Maar bij de geoorloofde krijgslisten mogen de leugens niet geteld worden, omdat het altijd onrechtvaardig is, hetzij het woord te geven op ongeoorloofde wijze, hetzij het op geoorloofde wijze gegeven woord, niet te houden. 3. Evenwel is het in krijgslisten geoorloofd, zoowel zijn plannen en voornemens te verbergen, als ook met zekere teekenen en daden deze of gene bedoeling voor te wenden, die ge niet hebt. Want hoewel het rechtstreeks met woorden aanduiden van hetgeen onwaar is, als een leugen moet afgekeurd worden, toch is het geen liegen, wanneer men met sommige gebaren of daden zooiets zijdelings aanduidt, d.w.z. datgene doet, waaruit een ander waarschijnlijk zal concludeeren, hetgeen onwaar is; omdat die daden, welke, noch krachtens hun aard, noch krachtens een zekere afspraak of overeenkomst, deze of gene beteekenis te

[1]) Vermoedelijk zal dit nu voor niemand een quaestie meer zijn, helaas een teeken, dat het leven, ook het oorlogsleven, hoe langer hoe minder rekent met Gods wet.

[2]) Weer verwijs ik naar hetgeen is opgemerkt bij noot [2]) op pag. 276 en [3]) op pag. 277.

kennen geven, niet met de gesproken taal op een lijn mogen gesteld worden, en daarom niet den aard van een leugen hebben, ofschoon zij in onware beteekenis door de aanschouwers worden opgevat, en dat ook voorzien en gezocht wordt."

Het is hier wel echt een haarkloverij en een kaatsspel met begrippen, waarvan het zeer de vraag is, of het binnen de perken van antwoord 112 van den Heidelberger Catechismus, ten einde toe kan doorgespeeld worden. Maar we moeten ook dit werk „juger après son date".

We zijn nu aan het einde gekomen van onze saamlezing aller uitspraken over de thans zoo veel besproken kwestie's van oorlog en Christendom, die in het omvangrijke werk van Amesius te vinden zijn.

We meenen hiermee tweeërlei gedaan te hebben : I. aangetoond te hebben, dat wel terdege ook de oude Ethici zich met de bedoelde vragen bezig hebben gehouden ; II. aangewezen te hebben, dat zij er ver van waren, den oorlog, ook maar voor het minst te verheerlijken, of te vergoelijken, ja dat zij (althans een man als Amesius) zeer humane gedachten verdedigen, die aan de „humanisten" van onzen tijd veilig tot een model kunnen dienen.

Tegelijk hadden we gelegenheid om te zien, in welken *vorm* mannen als Amesius gewoon waren hun onderwijs te gieten : geen betoog, maar het opwerpen van een hoofdvraag, om die dan tot in al zijn vertakkingen na te pluizen, en daarbij allerlei eventueele gevallen op te werpen. We kunnen niet anders zeggen, dan dat het *materieele* van dit onderwijs ons meer aantrekt, dan het formeele ervan. Maar in beide opzichten zal het ons duidelijk geworden zijn, welk een groote periode er ligt tusschen Amesius en den Gereformeerden beoefenaar der Ethiek in de 20e eeuw. Mogen we tegenstanders van het tegenwoordig veel vereerde ahistorisme zijn, dat wil zeker niet zeggen, dat we ons uitsluitend met repristinatie bezig houden.

Alles roept om nieuwe beoefening der Gereformeerde Ethiek.

INGEZONDEN.

DE UNIO MYSTICA.

De uitnemend opgezette verhandeling over bovenstaand onderwerp in de Mei-aflevering van het Gereformeerd Theologisch Tijdschrift, 1930, door Ds. J. S. Post te Axel, wordt door dezen schrijver zelf in zijn slot ondermijnd, op zoodanige wijze, dat daardoor alles op niets uitloopt. Merkwaardig mag het heeten dat hij dit laatste feitelijk met één woordje tot stand brengt, n.l. het woordje „straks" (bldz. 25). Daaruit blijkt dat de Unio Mystica van den verlosten mensch met God (bldz. 2) er niet *is*, maar „stràks zal zijn". Dit nu berooft ze van alle beteekenis en doet „den schijn" *behouden* dat „mystiek en mystieken hoofdzakelijk gevonden worden buiten Gereformeerden kring" (bldz. 1). Want we weten maar al te goed welke beteekenis hier aan dat woordje „straks" is te hechten. Trouwens, de schrijver gaf in het begin der verhandeling, door zijn verzekering dat hij zich op „onontgonnen terrein" bevond, wel bewijs dat er in Gereformeerden kring niet veel aan gedaan is! Dankbaar zijn we er hem voor dat hij de H. Schrift vòl noemt van ware mystiek, wat dan echter in schrijnende tegenspraak is met genoemden kring. En er is zeker geen reden om voorshands de „Gereformeerde mystiek" tot de eenig ware te proclameeren. Het heeft er allen schijn van dat men zich zoodoende aan „geestelijken hoogmoed" schuldig maakt en alle mystieken buitensluit! (bldz. 22), zonder zelf mystiek te zijn. M.a.w. juist hier sluipt de valsche mystiek binnen.

Tot deze gedachte geeft ook aanleiding de vermelde poging op bldz. 6 om de U. M. „van den anderen kant te bezien", „objectief". Alsof een subjectief mensch dat kan! en tot zulk een objectiviteit in staat is. Doordringen tot „het

leven zelf" is prijzenswaard, is noodig, het moet. Maar dat kan zóó niet, kan niet vanuit „dezen" kant, wat er enkel op lijkt van in Gods raad te willen zitten en eens kijken hoe Hij deed.

De schrijver vertelt dan heel wat over China zonder er te zijn, of er te zijn geweest, bewijst er enkel mee dat hij aan „dezen" kant is, en niet aan de andere zijde. „Straks", zoo zegt hij zelf, zal hij er zijn. Wel deed hij het vrij „zuiver", maar dat moet dan uit de boeken (en hèt Boek) zijn geleerd. Door „studie". Wat is nu echter de fout ? Hij bespreekt de U. M. en doet dat „goed", maar waar ze zijn moet verschuift hij ze naar later. En op zulk een wijze wordt de Waarheid ineens veranderd in leugen. Ik wil dat met een eenvoudig voorbeeld aantoonen. Wanneer ik een boodschap moet overbrengen dat iemand òvermorgen komt, en ik zeg : mòrgen, dan is dat een leugen. Die persoon komt wel, en dat is Waarheid, maar Hij komt *niet* (!) in den tijd en gelegenheid die ik zei. Zijn làtere komst kan daardoor alle waarde missen, en practisch genomen komt hij *niet !* Wanneer nu de schrijver het tijdstip en het hoe der U. M. niet had genoemd, zou hij den *schijn* hebben behouden. Maar *die* „vaststelling" bederft alles.

Het : „opdat zij èèn zijn" veronderstelt òòk een „straks". Wanneer de schrijver dus „straks" zegt, dèkt dat in uiterlijkheid precies het Woord. In wèrkelijkheid evenwel voor nog geen duizendste deel, zoo min als „morgen" èèn duizendste van overmorgen bedekt. En zoodoende is de leugen ontdekt, hoewel dat in woorden niet is aan te toonen. Immers is ook zij „mystiek" ! en we kunnen ons betoog enkel als volgt voorstellen : straks is straks en „straks" is niet straks. M.a.w. : God heeft er een *bepaalden* tijd mee op 't oog ; en de mènsch een anderen, die nà Gods tijd is, niet op *Zijn* tijd, maar er na, *te laat !* Zoo is dan ook de wààrschuwing der Schrift. „En de deur werd *gesloten.*"

Onze correcties en aanteekeningen bij dat stuk kunnen voor bitter weinig menschen eenige duidelijkheid hebben.

Omdat enkel mystieken mystiek kunnen verstaan. Wel kunnen niet-mystieken onjuistheden en dus onwaarheden verstaan ten opzichte der U. M., b.v. waar Ds. Post zegt dat zij tot openbaring komt in een leven van afsterving (bldz. 25). Hier noemt hij eenen dòòd het leven! Pas òp dien dood vòlgt het leven, de U. M. Wie de zonde wegdoet, doodt, heeft zeker daartoe kràcht van God ontvangen. Maar *dit* is nog geen „U. M." Slechts opent het plààts en dus mogelijkheid daarvoor. Ook, wanneer Ds. Post den „goeden Herder" als voorbeeld stelt der U. M. Jezus Zelf zegt: „Ik gèèf mijne schapen het eeuwige leven". Ze hebben het dus nog niet, er is nog gèèn U. M. Zij is er pas na dit „geven". Bij den „Wijnstok" dient er op gelet dat pas de vruchtdragende rank eigenlijk als rank wordt aangemerkt. *Fout* is weer het 3e voorbeeld, van „Hoofd-leden", daar hierin het lichaam een àndere plaats krijgt dan het Hoofd, — stel U voor! Evenzoo mis is dat van het huwelijk, daar man en vrouw bijeen zijn, juist bijeen. Zòò kan *ieder* begrijpen.

Alles komt dus hier op neer dat de schrijver de U. M. reeds „ziet" waar ze slechts zijn zal, of ook, — en dat is èrger, — *niet* zijn zal. Een vereeniging *is* nu eenmaal een vereeniging, òòk in de mystiek. En een *afspraak* van Twee (bldz. 9) ten opzichte van een derde is nog geen vereeniging met dien derde.

Ook hierop komt de fout neer dat men de U. M. als een voor den mensch, wien ze geldt, zèlf „verborgen zaak" veronderstelt (want meer dan veronderstellen is het niet). Wanneer ik evenwel „in God" leef is dat voor mij niet verborgen, evenmin als wanneer ik in een grot leef, maar voor àlle àndere menschen. Te vòren, zeker, is er veel verborgen, maar juist dit openbaart God den Zijnen. En dat „te voren" is geen U. M. maar in dezen weg daartoe, door de liefde, krijgt hij dat alles, wat de schrijver noemt, in bezit, en kan 't dan bezien. Van „toestroomen" spreekt nu wel de schrijver (bldz. 4), waaruit echter bestaat dat „toe-*stroomen*", wanneer het

toch pas „straks", — in 't hiernamaals! — volmaakte Unio zou zijn (bldz. 26)!

Nemen we zulke uitdrukkingen onder de loupe dan blijft er, jammer genoeg voor den schrijver, al heel weinig, niets, over. Want een vereeniging is geen halve, of kwart of een achtste vereeniging, of *a.s.* volmaakte vereeniging.

Eenigszins „vermakelijk" (men vergeve mij dit woord) doet Ds. Post's vermoeden (dat hij als zèkerheid uit!) aan, als zou de mystieke mensch zulk een vat op de wereld hebben. Hij heeft dus niet ondervonden 1 Joh. 3 : 1 : „daarom *kent ons de wereld niet,* omdat zij Hem niet kent"! Volgens hem moeten wij „midden in de wereld staan" (bldz. 22). Terwijl we er juist *uit* getrokken zijn, of moeten zijn! (Col. 1 : 13), de tegenwoordige wereld hebben behooren te verlaten (Doopsformulier).

Over de „ontzaggelijke verheffing" der „dienaren des Woords" (bldz. 23) zullen we het nu maar niet hebben. Waarom zouden juist *zij* „altijd in het Heiligdom mogen verkeeren"! daar is *heilig*-zijn voor noodig! Men zegt, helaas *niet* ten onrechte: „een Ds. is toch ook maar een mensch". Gèèn U. M.'er, geen in Christus lèvend gemaakte „mensch Gods", wandelende in den hemel, maar een mensch onder de menschen, „op ààrde", zooals ook Ds. P. zegt. De Schrift evenwel, die „vòl is van wàre mystiek" wenscht ook een mènsch, die vol is, of wordt, van ware mystiek. Daartoe *is* Zij! Maar kàn Ze niet zijn, wanneer men de vervulling verschuift naar het „hiernamaals", een verschuiving waar Zij Zelve nimmer aanleiding toe geeft. Is ware mystiek „toegestroomd", en moet ze dan nog „straks" kòmen, dan hebben we niet met hààr te doen, niet met dingen die zijn èn zullen zijn, niet met iets van den *Al*machtige (Op. 1 : 8), maar met iets van den màchtige (Jes. 49 : 24), van de dingen die zijn, hoewel ze *niet*-zijn (Op. 17 : 8).

De U. M. ligt dan ook niet „*dieper* dan het leven" (n.l. het *eeuwige* leven!) absoluut niet. Zij *is* het voor den mensch, (Joh. 17 : 3), de wedergeboorte is het. Het is dan

ook bepaald dwaas om op gevaar van verwarring met „de wedergeboorte" (bldz. 2) te wijzen. Is er nauwer vereeniging dan door (natuurl.) *geboorte? Ja, die* èène: de „weder"-geboorte! Evenwel moet men dan aflaten van het beschouwen als wedergeboorte, wat dit niet is. Want zoodoende bespreekt men veel „Waarheid" zonder ze te „bekennen" (wat aan de geboorte voorafgaat!)

„Ik in hen, en Gij in Mij". Denk U dat nu eens in als drie doosjes. Dan zijt *gij* het buitenste „doosje" en God het binnenste! En wat zou U dan nog moeten „toestroomen"! Dan keert de Schrift het juist òm, en zegt: „Stroomen zullen *uit* zijn binnenste (dat klopt precies, zooals U ziet) vloeien." Dus is er nà de toestrooming mystiek. Niet er vòòr, en ook niet *tijdens* dat toevloeien. Het leven moet er wèzen, toegèstroomd *zijn*. Dan is er vereeniging en (voor de menschen verborgen) omgang. Maar Hij is niet in hen, zoolang Hij in den hemel is en wij „op de aarde zijn", en het „straks" nog gebeuren moet. Maar *is* Hij in hen, dan is de hemel in hen, en hoe zouden zij dan niet „in den hemel zijn"!

Dus: Mystiek is er wel vòòr de vereeniging, en zeker is er te voren Unio Mystica in de Drieëenheid, voor den mènsch, — het gaat niet aan om deze woorden te gebruiken voor de vereeniging van God en mènsch, wanneer zij enkel bedoeld of „afgesproken" is, en niet werkelijk tot stand kwam in den mensch.

Onwààr is ze, wanneer het *blijft* bij een „straks" en men ze verwacht in het „hiernamaals". De kwaal van „veralgemeenen" speelt hier een groote rol, Mèn, als ènkele persoon, bevindt iets niet, en dan heeft niemand het. Voor „mij" moet het nog komen, welnu, dan moet het voor iedereen nog komen. „Verborgen", ja, voor *mij* is het verborgen, dus dan *is* het verborgen.

Neen, hier is wat anders, n.l. dat God het „òns heeft geopenbaard", en wij nu wèten. Want hoe zou men lèven zonder kennen, of ook kennen zonder leven. Dit laatste is een onmogelijk pogen, daardoor juist ontstaat vàlsche

mystiek. Wie uit zulk een Schrift-,,beschouwing" ,,leeft" (!) zal weerhouden worden van elke werkelijke ontwikkeling in de goede richting. Men kan uit een beschouwing niet leven, maar moet leven om te beschouwen. Dan krijgt men niet, in één stuk, zinnen als : ,,het leven van Hem en hen is niet te scheiden" (bldz. 14), en : ,,de grènzen tusschen God en mensch blijven zuiver bewaard" (bldz. 22.), waarvan de eerste ontstaat uit theoretisch-theologische overweging, de tweede uit nuchtere ervaring van het niet-mystiek zijn, van het *niet* in Hem zijn. Met dòòsjes moge zulk een scheiding blijven, niet alzoo in de eenheid des Geestes, waarvan de uitwerking te vergelijken is met het gieten van de eene vloeistof in de andere, zij vermèngen zich.

Daarom is het ook wederkeerig, niet enkel : ,,Ik in U", maar òòk : ,,gij in Mij". Deze levens zijn dan niet meer te scheiden, wij zijn volmaakt in Eèn (Joh. 17 : 23) en Hem gelijk (1 Joh. 3 : 2). Hiertoe kome men (Ef. 4 : 13) en late de poging achterwege om ,,gereformeerde" mystiek voor te stellen. Ze is er niet, in soorten ! Al is de ,,gereformeerde" weg daartoe de meest, misschien wel de eenigst, mogelijke. Maar dan moet men zich ook op Weg (Joh. 14 : 6) begeven, de gebaande wegen gààn (in de berijming juist andersom dan in Psalm 84, waar zij in 's menschen hart zijn !)

Ik hoop dat Ds. Post tot de erkenning moge komen dat zijn ,,straks" *niet* naar de Schriften is, en misplaatst. Om de mystieke eenheid van den verlosten mensch met God in Christus in te wachten en te ontvangen. Die den Bruidegom hèèft is de Bruid. En : Man en Vrouw is èèn ! ,,Doch ik zeg dit ziende op Christus en de gemeente". *Unio* ,,Mystica" !

P. G. VALENTIJN.

Kampen, October 1930.

KRONIEK.

Klacht. — De V. U. dagen. — Te veel predikanten. — Reorganisatiebeweging.

'k Sta in dubio welken toonaard ik voor mijn Kroniek over Oktober moet kiezen.

Er is reden voor een stemming in mineur.

De afgeloopen maand bracht schokkende tijdingen.

De R. 101 die ontplofte in den onstuimigen stormnacht.

De mijnrampen met haar talrijke slachtoffers.

Verder van ons af de verwoestingen in West-Indië.

In een tijd als algemeene malaise in de zakenwereld, groote werkloosheid, zedelijke en geestelijke ontreddering in uitgebreide deelen van ons volk samenwerken om de stemming somber te maken, worden zulke ontzettende catastrophen nog aangrijpender.

Daar schijnt reden voor het pessimisme, waardoor vele geloovigen de schouders ophalen wanneer ge hen herinnert aan den tekst: „Wanneer uwe gerichten de aarde treffen leeren de inwoners der wereld gerechtigheid."

Omdat zij weten wat er in Jesaja 26 aanstonds volgt.

„Glück auf" heeft men bij de begrafenis den dooden mijnwerkers toegeroepen. In zulke momenten doorvoelt men den diepen zin van onze anders nogal vluchtige spreekwijzen. Was er opstandingsgeloof bij hen, die den groet uitten; opstandingshoop bij hen, wien hij gold?

't Is merkwaardig en het stemt tot dankbaarheid, dat in zulk uiterst droeve omstandigheden nog in breede kringen groote waarde blijkt gehecht te worden aan het gebed, de kerkelijke acte, het vrome lied.

Guide me, o thou Redeemer
Pilgrim through this barren land.
....
When I tread the verge of Jordan
Bid mij anxiaus fears subside
Death of death, and hell's Destruction
Land me safe on Canaan's side.

Duizenden hebben het ter begrafenis in de Londensche Kathedraal gezongen.

Een sprake Gods...... die alzóó zelfs zijn oordeelen tot een zegen wil stellen.

Laten we niet te veel klagen. Wie kennis heeft gemaakt met de beide deelen van Dr. Schotel: Maatschappelijk leven in de 17e eeuw, is niet zoo gewillig meer de loftrompet te steken over „de tijden der Vaderen".

Daar zijn in het Juda van onzen tijd ook nog goede dingen.

Daarvan is Amsterdam in de afgeloopen maand getuige geweest.

De onvergetelijke middagen van 6 en 7 October.

De 6e de middag voor het oog!

De 7e de middag voor het oor!

Psychologie de la foule! Ik weet het wel! Analyseeren is de dood voor alle emoties!

Maar je moet in je jeugd den smaad over „de dollen"; de schimpliederen: „doleeren, doleeren, de kerk is kapot", meegemaakt, meegevoeld hebben......

Je moet het beleefd hebben bij een vliegerwedstrijd voor kinderen op de Nadorst in Middelburg dat door volwassenen menschen, de chique van de stad, een vlieger in de gedaante van Dr. Kuyper opgelaten werd onder 't uitbundig gelach, dat ondanks herhaalde pogingen het ding maar niet op wou......

Je moet je herinneren het „Veldheer zonder leger": dingen die je, al was je zelf „afgescheiden", als kind reeds diep

griefden om den eerbied, waarmee over *Heraut* en *Standaard* werd gesproken thuis... —

En dan zien dien middag het podium, de zaal, de gaanderijen met rijen van menschen ; den statelijken stoet van ònze professoren, de ouden, die dàt ook meemaakten ; de jongeren, onze hoop voor straks ; zij allen in den breeden plooi van 't ambtsgewaad......

De anderen, vertegenwoordigers van alle Nederlandsche universiteiten, — wat deden het die toga's —.

Op de voorste rij generaal Snijders, uit den oorlogstijd......

Zie ik wil eerlijk bekennen, daar wordt ge dan even klein onder ; ontroering leeft er in je : „God zal genade èn eere geven."

Ten slotte geef je er dan niet om, of je er weinig van verstond ; en of generaal Snijders op zijn eereplaats zoo gehandicapt was ; omdat hij niets kon hooren en onder tegen het podium ook niets zag. Gelukkig kreeg hij wat later een hoogere positie. —

Paulus, de broeders ziende, greep moed !

En 7 October !

Voor oud-leerlingen van Kampen — wat waren er een massa — was het al een verrukking dat ze hun oude *„Fides quaerit"* staande konden zingen bij 't machtig orgel...... een kiesche attentie... ; dat van de vier sprekers op dien dag er twee „Kamper" professoren waren — doch dat het zoo'n middag zou worden heeft misschien *Mr. Grosheide* zelf niet eens geweten ofschoon hij in 't goud stak.

Zijn wij zoo dol op geld — dat we zoo hebben gejuicht...?

Laten we niet analyseerend het leven verjagen ! Die middag zelf was een ton waard.

O Laudator temporis acti !... Jij hadt even geetsdriftig meegezongen in het lied, dat ons de grijze excellentie Heemskerk op de lippen legde. —

Of dan de linkerhelft van het podium niet wat te zwaar bezet was ?

Waar zullen al die toekomstige predikanten, juristen, doktoren, leeraren een plaats vinden ?

Prof. Waterink heeft zijn bezwaren uitgesproken tegen het overmatig aangroeiend getal der theologen.

Ik deel die. Want ook al zouden wij in elke provincie best een paar jonge predikanten kunnen gebruiken voor het Evangelisatiewerk, de beurs spreekt in die dingen ook wat mee. Aan den anderen kant heeft de ervaring geleerd, dat het leven zelf weer voor het evenwicht zorgt.

Het is nog zoo lang niet geleden, dat de onrustbarende toeneming van het aantal onderwijzers tot ernstige waarschuwing aanleiding gaf. Nadat een paar jaar de toestand wat geremd is, gaan er nu zelfs van officieele zijde reeds weer waarschuwingen op tegen een naderend tekort aan mannelijke onderwijskrachten.

Intusschen geloof ik, dat Prof. Waterink en verschillende Kerkbodes wijs doen, een vriendelijk „Wees voorzichtig" toe te roepen. —

Op nog een enkel goed ding valt te wijzen, dat ons deze wijnmaand bracht. Met groote waardeering hebben wij gelezen de brochure *„Kerk en Kerken"* door Prof. Dr. W. J. Aalders van Groningen.

We willen niet verzwijgen, dat wij de consequenties van zijn betoog op de laatste bladzijden gaarne scherper hadden zien getrokken.

Soms jeukten de vingers onder 't lezen om zooals men dat in een roman doet, op de laatste bladzijde even vooruit na te lezen hoe dat zou afloopen.

Maar een vruchtboom blijft een vruchtboom al plukt men niet aanstonds een zak vol fruit.

In verband met de Utrechtsche conferentie over de oude reorganisatie-voorstellen lijkt me deze brochure voor de Hervormde broeders van uitnemend gewicht.

De beweging voor reformatie en reorganisatie wordt allengs sterker. De wind waait naar rechts.

Prof. Aalders heeft in een mooi beeld daarvan het volgende gezegd:

„Als de wind van richting verandert, neemt alles aan deze verandering deel. Zoo blijkt deze *actueel* te zijn. Niet alleen de klanken van het klokkenspel der kerktorens, maar ook de rook der fabriekspijpen en zelfs de grasssprietjes in het veld wijzigen hunne richting. Vandaar dat als er in bepaalden tijd b.v. in den onzen, kenteekenen van wijziging op godsdienstig gebied waarneembaar zijn, omdat de wind in andere richting gaat waaien, verwante en algemeene kenteekenen ook op andere terreinen zich laten aanwijzen.

Daar staan in deze brochure dingen, die volop waard zijn, ook binnen onzen kerkelijk Gereformeerden kring ter harte te worden genomen. Onze waardeering voor de kerk kan er slechts door verdiept worden.

Men sta mij toe op enkele uitspraken van den Hooggeleerden Schrijver de aandacht te vestigen.

„De(ze) critische roeping is ook eigen... aan de draagster van dit Evangelie: de kerk. Zij moet een aanstoot zijn voor den Jood en een ergernis voor den Griek. Zij moet binden en ontbinden, openen en sluiten. Zij moet tucht oefenen. Een kerk zonder tucht is een kerk zonder karakter......

......Ik acht het dus ongerijmd, als men van geen tucht wil weten. Ik acht het evenzeer onhoudbaar wèl van levens- en niet van leertucht te willen weten. De tweede staat het wezen der kerk nog nader dan de eerste, in zooverre de verhouding van mensch tot mensch secundair is en die van mensch tot God primair".

En op bladzijde 42 leest ge met blijde belangstelling:

„In dit verband neem ik de stelling van Prof. Haitjema gaarne voor mijne rekening: „Handhaving der belijdenis

door de kerk en hare wettige organen is een daad, niet van vrijheidsaanranding maar van mededoogen met menschenzielen, voor wie er in hunne gebondenheid over de macht der zonden alles van afhangt, dat zij het Evangeliewoord der vrijmaking zuiver en klaar hooren."

Ik mag niet meer citeeren ; hoe gaarne ik ook het schoone gedeelte over het eclecticisme hier een plaats zou gunnen.

Daar zijn nog goede dingen in 't Juda van onzen tijd. De geestelijke nood brengt ons dichter bij elkaar. Van harte hopen wij, dat deze beweging met den zegen des Heeren zal worden bekroond.

Want ofschoon wij het jammer vinden, dat de consequenties ook van dit schoone en ware woord van prof. Aalders niet werd tot een protest als in '34 en '86, we gevoelen de fundamenteele overeenkomst tusschen hen en ons, die sterker is dan het verschil in onze wederzijdsche opvattingen van de kerk in haar institutioneelen vorm.

Z. v. D.

RECENSIEN.

De Nederlandsche Arbeidswetgeving. Deel II, door *Mr. P. A. Diepenhorst,* Hoogleeraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

N.V. G. J. A. Ruys' Uitgevers-Mij. Zeist. 1930. 365 bl.

Het eerste deel van bovengenoemd werk verscheen in 1921. Dit bestaat uit IV hoofdstukken, waarin na een inleiding worden behandeld de nieuwe verhoudingen en denkbeelden op het terrein van den arbeid sinds de 19e eeuw, de internationale bemoeiingen, en de arbeidswetgeving in Nederland voorzoover zij betreft de arbeidsbescherming en arbeidsbeveiliging.

Met de publicatie van het tweede deel werd gewacht tot de wettelijke voorzieningen met betrekking tot de ziekteverzekering en de landbouwongevallenverzekering haar beslag zouden hebben gekregen. Deze wetten zijn later tot stand gekomen dan men aanvankelijk mocht verwachten, en zoo ligt dan ook tusschen de verschijning van Deel I en Deel II een tijdsruimte van negen jaren.

Aan den oorspronkelijken opzet van het werk is vastgehouden. Deel II telt IV hoofdstukken. Achtereenvolgens worden besproken : De wet op het Arbeidscontract ; De Arbeidsgeschillenwet 1923 ; Ongevallenverzekering ; Invaliditeits- en Ouderdomsverzekering ; en De Ziekteverzekering.

Den tekst der wetten moet men in dit boek niet zoeken. Evenmin een commentaar op de artikelen. De schrijver geeft een systematisch overzicht over de Nederlandsche Arbeidswetgeving, en doet dat op zijn bekende, duidelijke en onderhoudende wijze. Aan het einde van ieder hoofdstuk vindt men een aantal aanteekeningen, waarin een schat van litte-

ratuur is verwerkt, die van dienst kan zijn bij verdere studie. Ook in dit jongste geschrift trekt weer de enorme belezenheid van dezen hoogleeraar en zijn rijke kennis onzer parlementaire historie de aandacht.

Aan de hand van de geschiedenis en de grondbeginselen der verschillende wetten verkrijgt de lezer een helder inzicht in den aard onzer sociale wetgeving en hare beteekenis voor ons volksleven.

's-Gr. L. L.

Dr. J. Ridderbos. **Het Godswoord der Profeten.** Eerste Deel. Van Elia tot Micha. Kampen, Kok. 1930.

De bedoeling van dit werk is: den inhoud van de prediking der afzonderlijke profeten weer te geven, en aldus een belangrijk stuk van de geschiedenis der openbaring te beschrijven. De Gereformeerde theologie heeft zich totdusver al te weinig op dit terrein bewogen. Ongetwijfeld is hier, ook in verband met het voortgeschreden historisch en psychologisch onderzoek, nog veel te doen tot verdieping van het inzicht in dit wondervolle stuk der Godsopenbaring.

Dit zal ertoe leiden, dat aan de eene zijde de profeten dichterbij ons komen, in hun menschelijkheid en met hun voor menschen bestemde boodschap beter worden verstaan. Maar ook dat andezijds in de grootheid en Goddelijkheid der door hen ontvangen en vertolkte openbaring een diepere blik geslagen wordt.

De veelvuldig aangehaalde stelling van het „organisch" karakter der Godsopenbaring heeft m. i. vooral hierin haar beteekenis, dat zij ons de aansluiting der openbaring aan, en haar ingaan in het menschelijk leven duidelijk doet zien; en ons aldus die openbaring des te beter doet kennen als levende realiteit, voor het verleden, maar ook voor het heden.

Het werk, waarvan hier het eerste deel wordt aangekondigd (en dat naar zijn opzet vijf deelen zal omvatten) wil

medewerken, om den hier te constateeren achterstand der Gereformeerde theologie in te halen. Ik heb getracht, den vorm niet geleerder te maken dan voor eene juiste voorstelling der behandelde zaken noodzakelijk was ; en hoop, dat het werk aldus èn aan theologen èn aan ontwikkelde Bijbelvrienden zijn diensten zal bewijzen.

RIDDERBOS.

Korte verklaring der Heilige Schrift met nieuwe vertaling. De kleine Profeten door *Dr. J. Ridderbos.* Tweede deel : Obadja tot Zefanja.
Kampen, Kok. 1930.

In het voorbericht heb ik mijn verontschuldiging aangeboden voor het feit, dat (om redenen, verband houdend met mijn persoonlijk werkprogram) het tweede deel van „De kleine Profeten" eerder verschijnt dan het eerste.

Overigens is het karakter van dit werk genoeg bekend, om eene nadere karakteriseering in deze eigen-aankondiging overbodig te maken.

RIDDERBOS.

G. v. d. Zee. **De Ballingschap.** Drie eeuwen uit Israëls geschiedenis, 738—430 v. Chr. Deel I. Met ballingschap bedreigd.
Kampen, Kok. 1930.

Ds. v. d. Zee, Ned. Herv. predikant te Wapenveld heeft door het schrijven van dit werk den dank der Bijbelvrienden verdiend. Eigenlijk geeft hij meer dan de hoofd-titel belooft. Immers — de ondertitel van het eerste deel zegt het reeds — hij rekent tot zijn onderwerp ook de aankondiging der ballingschap, niet in haar geheel (dan moest hij ook van Mozes spreken), maar door de profeten ; en beschrijft in verband daarmede ook de gebeurtenissen van hun tijd. Kan men in formeel opzicht hier eene lichte bedenking tegen hebben, uit

zakelijk oogpunt kan men zich verblijden, dat hij aldus deze belangrijke, aan de ballingschap voorafgaande, periode in zijn studie betrekt.

De schrijver stelt zich duidelijk op het standpunt der Gereformeerde Schriftbeschouwing, en volgt gaarne de Korte Verklaring, de Christelijke Encyclopaedie, Dr. Noordtzij's Gods Woord en der eeuwen getuigenis, enz.

Zijn methode is deze, dat hij de gegevens uit de boeken der Koningen en der Kronieken combineert met de geschriften der profeten om aldus een zoo volledig mogelijk beeld te bieden van wat er in de H. Schrift aangaande deze periode wordt gevonden.

Ongetwijfeld heeft hij op deze wijze nuttigen arbeid verricht, die kan strekken om de kennis van deze Schriftgedeelten, ook van de boeken der profeten, te vermeerderen. Wij bevelen zijn geschrift dan ook gaarne ter kennismaking en bestudeering aan.

RIDDERBOS.

P. J. Wierstra. **Bijbelonderwerpen** in alphabetische volgorde.
Kampen, Kok.

Een alphabetische rangschikking van de onderwerpen, die in de Schrift ter sprake komen. Ook naast een concordantie, maar vooral wanneer men deze mist, kan dit boekje goede diensten bewijzen.

RIDDERBOS.

Ds. A. M. Diermanse. **Twee lijnen in ons kerkelijk leven.**
Verkrijgbaar bij Riënts Balt, 's-Gravenhage.

Op verzoek van Ds. Diermanse vestig ik hier de aandacht op dit vroeger verschenen geschrift, dat in nauw verband staat met het onlangs door mij besprokene.

RIDDERBOS

Royton Manor door *Caroline Atwater Mason*, vertaald door H. Kuyper—Storm van Leeuwen. Kampen, Kok.

De Engelsche schrijfster geeft hier een roman, dien men met belangstelling en niet zonder eenige spanning leest, en waarin het Christelijk levensbeginsel duidelijk op den voorgrond wordt gesteld. Een bezwaar vind ik, dat het verloop berust op allerlei toevalligheden ; ook met de erin voorkomende bekeering is dit het geval. RIDDERBOS.

Verhalen door *J. K. v. Eerbeek*. Kampen, Kok. 1930.

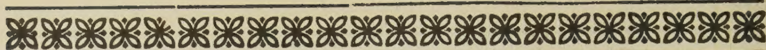
De schrijver heeft ongetwijfeld de gave van vertellen, gebaseerd op eene goede opmerkingsgave en menschenkennis. Men kan dan ook deze eenvoudige verhalen met genoegen lezen. RIDDERBOS.

Jaarverslag der vereeniging tot Christelijke verzorging van krankzinnigen in Nederland, 1929. Centraal kantoor, 's Gravenhage, Sweelinckplein 1.

Gaarne vestig ik hier de aandacht op dit, als altijd, belangrijke jaarverslag, o.a. bevattende het verslag van Dr. Wessels' studiereis naar Amerika, en van „het eerste Internationale Hospitaal Congres" te Atlantic City, 15—18 Juni 1929. RIDDERBOS.

Vox Theologica. Interacademiaal Theologisch Tijdschrift. 1e jaar no. 1 en no. 2. Van Gorcum en Co., Assen.

Aangaande de juistheid der idee van een interacademiaal theologisch tijdschrift, waarbij de eenheid van standpunt uiteraard ontbreekt, kan gegronde twijfel rijzen. Maar niet te ontkennen is, dat deze twee nummers belangrijke artikelen bevatten. RIDDERBOS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Idsardi. Oorlogswinst.
Kampen. J. H. Kok. 1930.
Hélène Swarth. Natuurpoëzie.
Kampen. J. H. Kok. 1930.
W. Schreiner. De dood van Yperen.
Kampen. J. H. Kok. 1930.
Caroline Atwater Mason. Royton Manor.
Kampen. J. H. Kok. 1930.
P. J. Wierstra. Bijbelonderwerpen in alphabetische volgorde.
Kampen. J. H. Kok. 1930.
R. Seeberg. Die sozialethische Bedeutung des Dekalogs.
H. Wagner. Geburtenregelung als theologisches Problem.
Leipzig. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung.
J. Steinbeck. System der praktischen Theologie I.
Leipzig. A. Deichert 1928.
Dr. A. Kuyper. Souvereiniteit in eigen kring. Derde druk.
Kampen. J. H. Kok. 1930.
Dr. J. C. Rullmann. De Vrije Universiteit haar ontstaan en haar bestaan.
Amsterdam. De Standaard. 1930.
Wetenschappelijke Bijdragen door hoogleeraren der V. U.
Amsterdam. De Standaard. 1930.
Opgaven betreffende de Vrije Universiteit. Uitgegeven ter gelegenheid van haar 50-jarig bestaan.
Amsterdam. De Standaard. 1930.
Dr. C. G. van Riel. Prof. Eerdmans over Christendom en oorlog.
Lochem. Uitgeverij „De Zonnewijzer". 1930.
Dr. A. M. Brouwer. De Bergrede.
Zeist. G. J. A. Ruys Uitg.-Mpij. 1930.